



Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie

<https://hdl.handle.net/1874/433897>

Ts. oct

6892^s

DRS. M.A. HAIT SMA

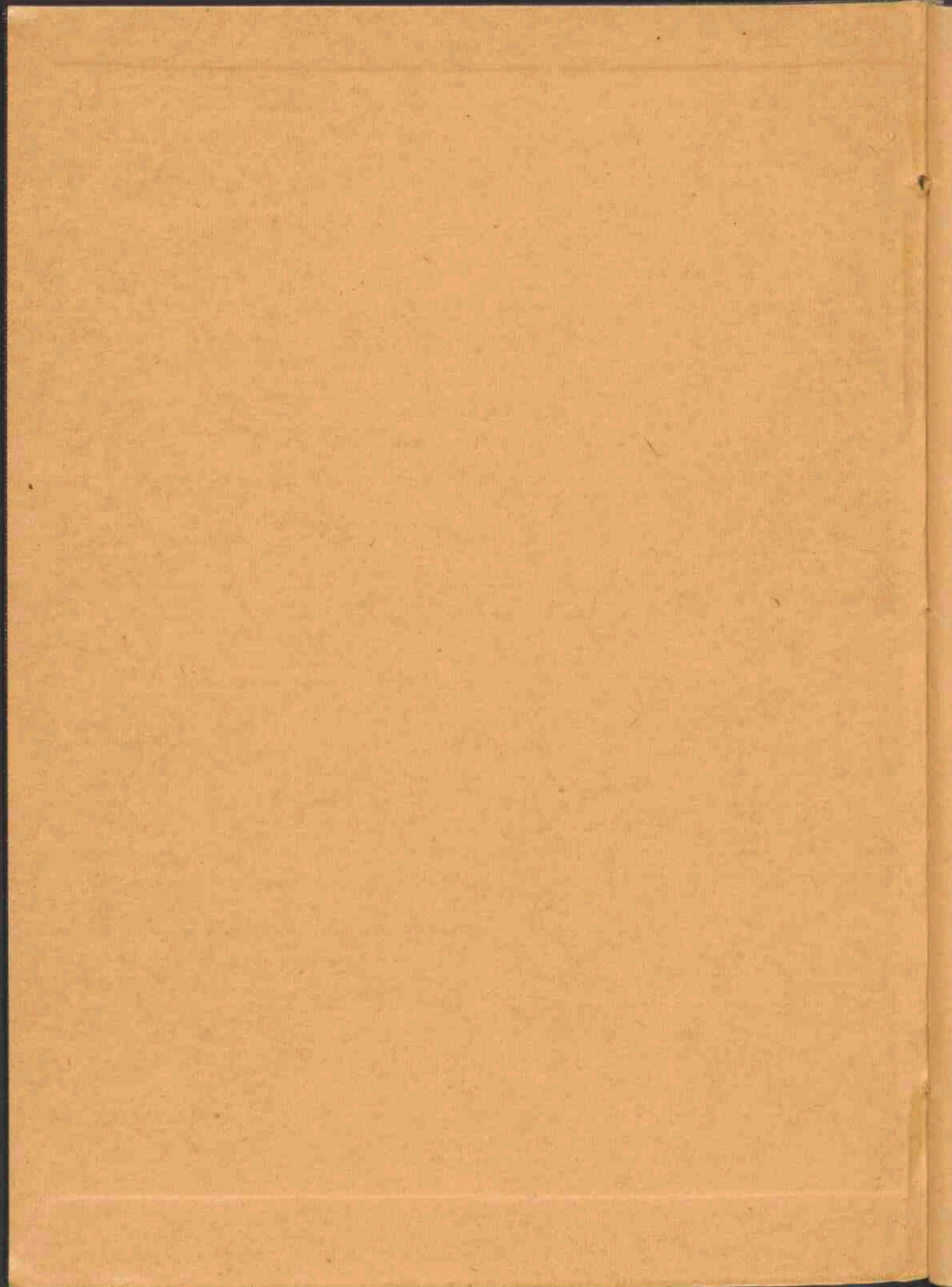
DE ROOMS-KATHOLIEKEN TE LEIDEN
VAN ONGEVEER 1650 TOT DE TWEDE
HELFT VAN DE ACHTTIENDE EEUW

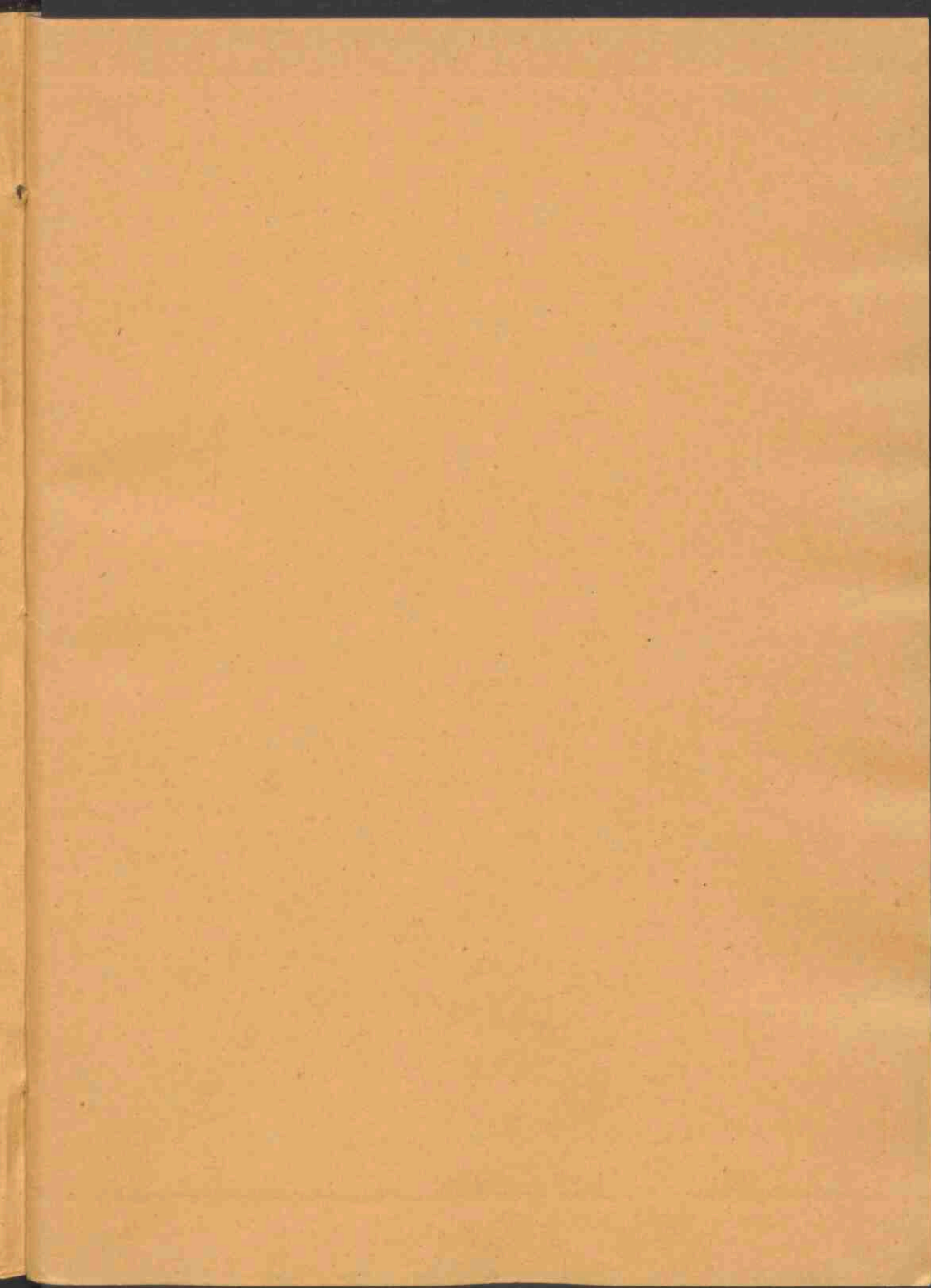
Ts.³ oct.

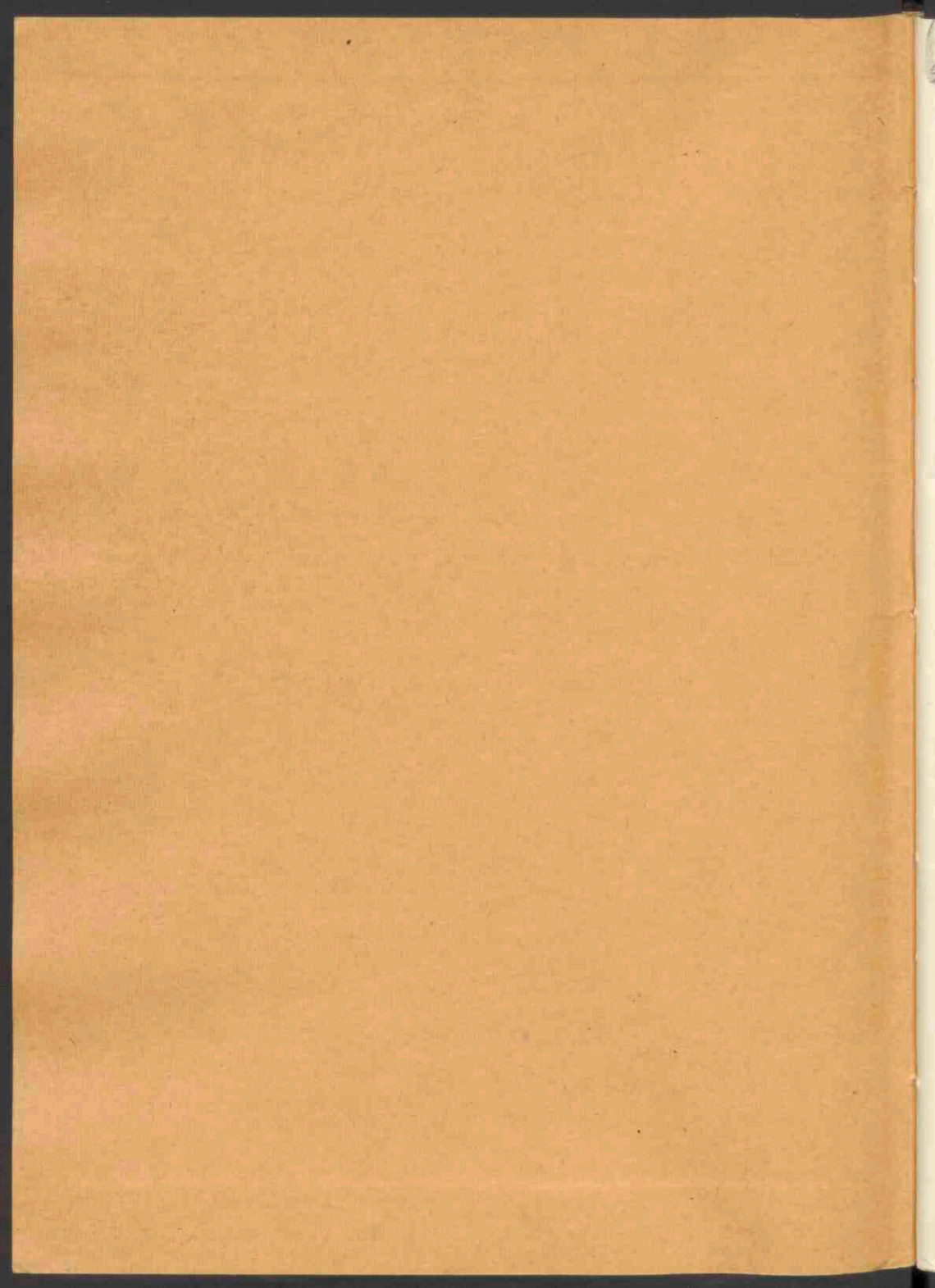
6892

Publicatieserie Stichting Oud-Katholiek Seminarie no. 3, 1977

Ts. oct







De Publicatieserie van de Stichting Oud-Katholiek Seminarie wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van docenten en leden van het curatorium van deze stichting.

Redactie: Pastoor A.J. Glazemaker

Mr J.A.C. de Jonge

Mr G.Chr. Kok

Mgr M. Kok

Dr P.J. Maan

Drs F. Smit

Pastoor C. Tol

Prof. Dr J. Visser, secretaris,
Couwenhoven 61-50, Zeist.

Administratie: Centraal Oud-Katholiek Boekhuis,
Kon. Wilhelminalaan 3, Amersfoort

De prijs wordt per nummer vastgesteld; intekenaren genieten een korting van 25%.

Tot op heden verschenen delen in de publicatieserie:

1. Drs F. Smit, Dr J. Visser en Pastoor A.J. Glazemaker
250-jaar Oud-Katholiek Seminarie, herdenkingsreden en
-artikel bij de viering van het 250-jarig bestaan van
het seminarie in 1975.
2. Prof. Dr J. Visser, De kandelaar van het licht over
het probleem van de kerkstructuren, inaugurele rede
bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogle-
raar vanwege de Stichting Oud-Katholiek Seminarie aan
de Rijksuniversiteit te Utrecht, 1976.
3. Drs M.A. Haitsma, De Rooms-Katholieken te Leiden van
ongeveer 1650 tot de tweede helft van de achttiende
eeuw, 1977.

INLEIDING

De vraag naar de positie van de Rooms-Katholieken te Leiden, kan niet los gezien worden van hun positie in de Republiek. Het zal nodig zijn na te gaan hoe het met Leiden ging in deze periode en hoe het Leidse stadsbestuur de geldende plakkaten toepaste.

Men kan zich verder afvragen, of de R.K. als groep optraden, eensgezind waren, of dat zij verdeeld waren door religieuze of sociale verschillen.

Behoorden de R.K. overwegend tot de hogere of tot de lagere klassen van de maatschappij? Waren zij een groep waarmee het stadsbestuur rekening wilde houden, of niet?

Verder kan men zich afvragen, of er verschil is tussen de begintijd van deze studie, de tweede helft van de zeventiende eeuw en de achttiende eeuw. Is er sprake van een verbeterde rechtspositie of was deze rechtspositie eigenlijk steeds al redelijk?

Wat de armen betreft, was er solidariteit in de groep ten opzichte van de armen, had een roomse arme misschien minder kansen dan een gereformeerde arme?

Wat de rijken onder hen betreft, ondervonden zij nadelen van hun geloof, of namen zij met de andere rijken deel aan het leven dat voor hun stand passend werd geacht?

Speelde bij dit alles de R.K. geestelijkheid een grote rol, eventueel op de achtergrond, of zien wij vooral niet-geestelijken optreden?

Het is de bedoeling op een aantal van deze vragen een antwoord te vinden.

I LEIDEN EIND ZEVENTIENDE, BEGIN ACHTTIENDE EEUW

1. *Positie van de stad*

In de tweede helft van de zeventiende eeuw had Leiden zijn hoogtepunt al gehad. Van 1622-1660 was de bevolking toegenomen van 44.475 tot 72.000. Dat kwam hoofdzakelijk door immigratie van mensen uit de Republiek en daarbuiten, die voor het grootste deel in de lakennijverheid werk vonden¹⁾.

Maar in het laatste kwart van de eeuw begon de achteruitgang. Metaalindustrie, handel en voedingsmiddelen bleven constant, maar de textielindustrie ging vooral na 1672 sterk achteruit²⁾. Over de oorzaken hiervan is veel te zeggen. Hier mogen enkele punten volstaan. Allereerst was er de concurrentie van steden als Amsterdam, Haarlem, Delft, Gouda en Utrecht³⁾. Maar ernstiger was de rivaliteit van bepaalde onderdelen, bijvoorbeeld de Amsterdamse ververij en de Zaanse vullerij. Verder speelde de opkomende industrie in de Generaliteitslanden een rol⁴⁾. Het fataalst misschien was de buitenlandse concurrentie. In de eerste plaats Engeland en de Zuidelijke Nederlanden, in mindere mate Frankrijk en Duitsland. Meer dan enige andere nijverheid is het die van Luik en Belgisch Limburg, die de achteruitgang van Leiden, het grote textielcentrum in het Noorden op haar rekening heeft staan⁵⁾. Leiden was wat de vermogensverhoudingen betreft een stad van veel kleine bezitters en veel bezitlozen. De verhouding van aangeslagenen tot niet-aangeslagenen in de belasting, was in Den Haag 1 : bijna 2; te Amsterdam 1 : bijna 4; en in Leiden 1 : 5 à 6. Het overgrote deel der bevolking behoorde tot de niet-bezitters, dat wil zeggen zij die f 1000,- of minder bezaten⁶⁾.

In 1622, dus nog in de bloeitijd, werden op de 44.000 inwoners nog geen 2000 mensen aangeslagen.

Opvallend zijn ook de chronisch slechte woningtoestanden. Er waren zelfs mensen, die geen bed hadden, terwijl een kwart van de huizen verhuurd per maand of per week werd bewoond door bedeeden⁷⁾.

In de achttiende eeuw ging de achteruitgang voort. Het aantal inwoners, in 1700 nog 54.000, daalde tot 36.000 in 1745⁸⁾. Het aantal immigranten daalde tot 20 à 30 per jaar, want werk was haast niet meer te vinden. Daar de belastingcoherien na 1722 ontbreken, kan Posthumus ons niet in-

lichten over de vermogensverhoudingen. Men krijgt de indruk, dat het aantal zeer rijken toenam, evenals het aantal zeer armen.

Produceerde de Leidse textielindustrie in 1700 nog 85.000 stuks laken, in 1750 was dat 54.000 en in 1795 29.000⁹⁾.

Vele mensen trokken weg, het aantal bedelaars nam schrikbarend toe. Hele huisgezinnen meldden zich bij de bedeling, van welke richting deze ook was.

In 1740 werden 3000 gezinnen van stadswege bedeed met acht stuivers per week. In de koude winter van 1749 zouden velen op het stro doodgevroren zijn.

Al met al geen bemoedigend beeld. Toch moge opgemerkt worden, dat de bronnen ons vooral de excessen, de uitersten, tonen. Er was ook een midden-groep, waarvan minder bekend is en er waren een aantal zeer vermogenden.

2. De Rooms-Katholieken in Leiden, hun kerken

Het is niet mogelijk na te gaan of de sociale onderscheiding parallel liep met het geloof. Vaak worden de beroepen niet opgegeven. Van 2/5 der inwoners, die R.K. moeten zijn geweest, valt cijfermatig weinig te zeggen.

Van staatsambten waren zij uitgesloten. Er woonde echter een aanzienlijk aantal rijke roomsen te Leiden, die in staat waren door ontvangen giften, ook van henzelf, de toenemende stroom armen te bedelen. Men krijgt niet de indruk, dat deze rijken achteruit gingen, eerder het omgekeerde.

Waar stonden nu de Roomse kerken in Leiden? Zij worden in verschillende archiefstukken opgegeven. Omdat de R.K. kerk geen erkend kerkgenootschap was, stonden de kerken op naam van particuliere personen en gingen over op hun erfgenamen¹⁰⁾ (zie bijlage 1).

Er moest belasting worden betaald op de gebouwen naar de grootte. Uitbreiding was niet toegestaan en vandaar dat de kerken herhaaldelijk opgemeten werden om eventuele vertimmeringen te kunnen constateren¹¹⁾.

Als we de kaart van Leiden van Van Mieris bekijken, valt op dat de Roomse kerken aan de periferie van de oude stad liggen, aan de rand van de zeventiende-eeuwse stadsuitbreiding. Meestal is de ingang in een steegje en zijn de gebouwen naar achteren wat uitgebouwd. Het zijn verbouwde particuliere huizen en ze overtreffen in grootte in het algemeen niet het grondoppervlak van een gemiddeld herenhuis met tuin (gemiddeld 16,5 bij 7,5 m.).

De pastoor, die officieel toegelaten, geadmitteerd, moet zijn, woont meestal in een huis naast de kerk, dat eveneens op naam van een particulier staat. Ook wonen er vaak enkele klopjes. Dat zijn geestelijke lekenzusters, kloosters waren verboden.

In Leiden werden drie kerken door wereldheren bediend en vijf door ordegeestelijken, de Jezuïetenkerk, sinds 1708 op bevel der Staten gesloten, inbegrepen¹²⁾ (zie bijlage 2.).

De kerken waren:

1. De kerk op de Hooigracht, ingang Middelste Gracht, de latere oud-Katholieke kerk (wereldheer).
2. De kerk op de Nieuwe Rijn of Appelmarkt (wereldheer).
3. De kerk in de Sint Jorissteeg bij de Hogewoerd (wereldheer).
4. De kerk in de Bakkersteeg (dominicanen).
5. De kerk in de Kuipersteeg (minderbroeders).
6. De kerk in de Haarlemmerstraat, genaamd de zon (Franse ongeschoeide Carmelieten).
7. De kerk op de Nieuwe Rijn bij de Rijnstraat en het Utrechtse Veer (Duitse ongeschoeide Carmelieten). Deze kerk was van 1729-1752 gesloten.
8. De kerk in de Schoolsteeg, lopende tot de Sint Pieterskerkgracht (jezuïeten). Deze kerk was sinds 1708 gesloten.

Onder de mensen op wier namen de kerken eind zeventiende eeuw stonden, komen namen voor als Van Campen, Swanenburch en Van Leeuwen¹³⁾. Deze namen komt men in de achttiende eeuw niet meer tegen bij de kerkmeesters en armbezorgers, die de toenmalige roomse elite vormden.

II DE GELDENDE PLAKKATEN EN RESOLUTIES EN DE WERKING ERVAN TE LEIDEN

Reeds volgens het plakkaat van de Staten van Holland van 20 december 1581, was het katholicisme en alle uitingen daarvan verboden. Hier kwam weinig van terecht en al spoedig ontstond een stelsel van "oogluiking", waar dan wel wat voor betaald moest worden. De schouten misten dan nl. de boeten en zij vonden dat een schadeloosstelling daarom op zijn plaats was. Zo ontstonden de vaste en occasionele recognities. De vaste werden jaarlijks betaald aan schout, baljuw of andere ambtsdragers, de occasionele bij bepaalde gelegenheden.

Zo betaalde men admissiegeld bij de komst van een nieuwe pastoor, permissiegeld bij uitbreiding van een schuilkerk en bienvenuegelden ter verwelkoming van een nieuwe baljuw of schout.

In het midden van de zeventiende eeuw heeft bijvoorbeeld de schout van Leiden de naam zeer corrupt te zijn¹⁴⁾.

Het is nu de bedoeling na te gaan, of dit algemene beeld klopt met wat ons uit de Leidse secretarie-archieven is bekend geworden. Daarbij zullen bepaalde zaken als admissie, testeervrijheid en de daaruit volgende wilsbeschikkingen evenals de zogenaamde collaterale successiestrijd later uitvoeriger behandeld worden. Het gaat er om te zien, wat het stadsbestuur van Leiden belangrijk vond om op te nemen in zijn speciaal betreffende de Rooms-Katholieken bijgehouden bescheiden en wat de reacties waren van de roomsen zelf.

1. *Plakkaat van de Staten van Holland van 4 mei 1655*¹⁵⁾

Dit plakkaat wordt voortdurend door burgemeesteren en regeerders aangehaald, hoewel het niet in de eigen stukken is opgenomen. Er werd in verboden openlijk of bedekt goederen na te laten aan kloosters en andere geestelijke gestichten in het buitenland en aan geestelijke personen of godshuizen in het binnenland.

Vervolgens verbood het plakkaat het onterven of benadelen door roomse ouders van hun protestants geworden kinderen. Erfenissen van kinderen die geestelijke waren, zouden na hun dood niet aan de "dode hand" komen, maar aan hun naaste familieleden.

Alle mogelijke erfgenamen zouden inzage krijgen van testamentaire beschikkingen, die voor hen belangrijk konden zijn. Niets van zo'n erfenis (van roomsen dus) zou verdonkeremaand mogen worden.

Wie als R.K. kerkelijk persoon of instelling ten onrechte iets tegen het plakkaat in zou erven, moest dat teruggeven, waarvan 1/3 voor de aanbren-ger, 1/3 voor de gereformeerde armen en 1/3 voor het gemene land zou zijn. Daarnaast zou men nog gestraft worden. Als dit plakkaat streng was uitge-voerd, had dit het einde van het georganiseerde katholicisme betekend. Men vond echter een oplossing door gebouwen op naam van een particulier te zetten en geld of goederen bestemd voor roomse staties eveneens te ver-maken aan vertrouwde personen. Deze mensen wisten dan, dat de hun nagela-ten zaken in werkelijkheid bestemd waren voor onderhoud van de pastoor of voor de armen. Hiermee konden deze personen echter ook knoeien, waarvan Van Voorst van Beest voor Rotterdam een aantal voorbeelden geeft¹⁶⁾. In de achttiende eeuw werd het zogenaamde plakkaat op de erflating belang-rijk in verband met het vermaken aan de R.K. armen, waarover later.

2. *Het plakkaat van de Staten van Holland van 17 augustus 1702*

Dit plakkaat werd uitgevaardigd naar aanleiding van de strijd in de Hol-landse Zending tussen de aanhangers van Codde en De Cock, maar het bevatte ook algemene bepalingen. Zo mochten er geen vreemde priesters en monniken in het land komen. De archieven van de Leidse secretarie geven een duide-lijk beeld van de uitvoering te Leiden.

De pastoor van de Hooigracht, Hugo Franciscus van Heussen, een aanhanger van Codde, ontpopte zich al spoedig als een trouw uitvoerder van de plak-katen. Als het stadsbestuur nog aarzelde iemand uit te wijzen, dan wees Van Heussen de burgemeesteren op de plicht de plakkatens te gehoorzamen. Dit lijkt vreemd, maar het is het niet, want de uit te wijzen uitheemsen waren altijd lieden van de andere partij.

Zo wees Van Heussen de heren burgemeesteren en regeerders op 17 november 1706 op het feit dat er vreemde augustijnen in de stad waren¹⁷⁾. Op 13 juli 1710 attendeerde Van Heussen de stadsregering op de aanwezigheid van geordende monniken¹⁸⁾. Deze monniken waren geen van allen door Petrus Codde aangenomen en hadden volgens hem dus geen recht om in de stad te zijn.

Op 3 augustus 1710, tenslotte, stelde hij burgemeester Ruys een schrijven ter hand, waarin inlichtingen stonden over twee franciscanen, die van Amsterdam naar Leiden zouden worden overgeplaatst "Als zij worden toegelaten, zo heet het in dit stuk, dan zullen zij de inlandse cleresie afbreuk doen". "Wat sal er dan voor trouwigheid voor het lieve vaderland ende pietyt in de seden sijn? Na mijn gedagten behoorden er geene munitien van nieuws ingelaten te worden".

Van Heussen wijst het bestuur van Leiden dan opnieuw op de plicht het plakkaat van 1702 uit te voeren. Hiertegenover vroegen dertig vooraanstaande Rooms-Katholieken aan burgemeesteren de vrijheid hun "geestelijk opperhoofd" trouw te blijven¹⁹⁾.

Noch op de brieven van Van Heussen, noch op het schrijven van de "dertig" is een antwoord van burgemeesteren te vinden. Het stadsbestuur bleef, zoals ook verder blijkt liever afzijdig. Een aantal leiders van regulieren haastten zich echter hun ordeleden als betrouwbaar en vaderlandslievend af te schilderen.

Op 15 april 1710 ontving het stadsbestuur een lijst van een aantal predikheren en minderbroeders, waarop stond vermeld, waar de betrokkenen geboren waren en waar ze in de loop van de tijd met toestemming van de autoriteiten werkzaam waren geweest²⁰⁾. Hieronder volgen enkele voorbeelden.

1. *Johan Decker*, predikheer, geboren 't-Haaghje bij Breda, gestaan één jaar in Rotterdam.
2. *Gerard van Dijck*, predikheer, geboren te Lier, staat in 't-Haaghje bij Breda.
3. *Henrick van der Meer*, minderbroeder, geboren Geel, vier jaar gestaan in Den Bosch, vijfde jaar in Amsterdam.
4. *Engel Vechel*, minderbroeder, geboren Amsterdam, gestaan één jaar in Amsterdam.

Ter staving van bovengenoemd bericht, ontving het bestuur op 10 mei 1710 een verklaring van Johan van den Bergh, notaris te Rotterdam, dat Johan Decker inderdaad uit die stad kwam. 15 mei 1710 is de notarisacte gedaateerd, waarin notaris Leonard Noblet, notaris te Amsterdam, verklaart dat Henrick van der Meer en Engel Vechel uit die stad komen.

Reeds op 10 mei 1710 had het bestuur een schrijven ontvangen van schout en schepenen der Heerlijkheid Haaghe in den Lande en Baronye van Breda, dat Gerardus van Dijck in Haaghe gestaan had²¹⁾.

Soortgelijke verklaringen ontving de magistraat van Leiden op 19 juli 1710 van pater De Glabbais, superior over de missien in de Republiek. Hierin vermeldde deze behalve geboorteplaats en loopbaan ook één en ander over het karakter van de besprokenen. Zo lezen wij over de één, dat hij een aangenaam en vreedzaam man is, van een ander, dat hij gezond, sterk en bekwaam is²²⁾.

Dat men in Leiden over het wel of niet toelaten van bepaalde geestelijken graag ruimer ingelicht wilde worden, blijkt uit de opdracht aan Leidens afgevaardigde in de Staten van Holland, Pieter Marcus. Deze moest informeren, hoe de andere steden handelden. Marcus antwoordde, dat in Amsterdam de aanzienlijke roomse ingezetenen een verzoek ter benoeming van een bepaalde priester hadden gericht tot de Staten van Holland. De pensionaris van Amsterdam, de la Bassecourt, had hierbij namens Amsterdam verzocht of er geen algemene regeling over toelating van priesters kon komen. De staten voelden daar echter weinig voor (21 en 23 augustus 1710)²³⁾. In 1730 zou echter een plakkaat komen, dat voor deze kwestie wel algemene regels stelde, waarover in hoofdstuk IV.

3. *De resolutie tot herstelling van de rust onder de pausgezinden in deze provincie, 18 februari 1708*

Ook deze resolutie was een gevolg van de onrust door de kerkstrijd. De jezuïeten werden er in gelast binnen drie maanden uit Holland te vertrekken. Mocht echter binnen drie maanden de rust onder de katholieken hersteld zijn, dan konden de jezuïeten een verzoek indienen om te mogen blijven. Hun kerken zouden worden gesloten²⁴⁾.

Inderdaad werd in Leiden de jezuïetenkerk in de Schoolsteeg in 1708 gesloten en de hele achttiende eeuw niet meer geopend. Leiden was hiermee snel, want uit de stukken van het secretariaarchief blijkt, dat in april 1719 nog jezuïetenstaties waren in Enkhuizen, Hoorn, Alkmaar, Haarlem, Gorkum, Gouda, Rotterdam en Delft²⁵⁾.

In 1720 meldt een "nieuw berigt omtrent de toestand der Jezuïeten", dat ze in de meeste plaatsten behalve Gouda, vertrokken zijn. In Gouda wordt de jezuïet Lambrechts echter door de president-burgemeester beschermd, omdat hij een kundig arts is²⁶⁾.

Een laatste memorie van januari 1722 vermeldt nog vier jezuïeten in Holland, echter zonder kerken, waarvan één in Enkhuizen, die wordt aangeduid als onhebbelijk en bedriegelijk²⁷⁾.

4. De recognitiepraktijk in Leiden

Rogier vermeldt, dat de Leidse schouten, althans in de zeventiende eeuw, bekend stonden om hun geldzucht. Inderdaad blijkt uit het archief der kerkmeesters, dat het te betalen bedrag aanzienlijk was. De rekeningen vanaf 1739 tot 1786 zijn bewaard gebleven. De roomsen moesten jaarlijks f 1200,-- betalen in drie termijnen van f 400,--. Dit bedrag diende dan "tot vrijheyt van de Roomsche religie binnen Leyden".

Schouten in die tijd waren Willem Paats en Jan van Groenevelt.

In de roomse kerken werden collectes voor dit doel gehouden. Wat meer werd opgehaald ging naar de R.K. armen en werd verder niet verantwoord. In 1740 werd f 1423:19:26 opgehaald, dus meer dan nodig was. De bedragen worden in deze tijd opgegeven in guldens, stuivers en penningen.

De armen ontvingen uit deze collecte in 1743 f 733:15:2; 1744 f 740:4:2; 1745 f 279:15; 1749 f 538:16:14; 1752 f 437:7:6.

Pas in 1773 daalde de Leidse recognitie tot f 900,-- en na het aftreden van schout Nicolaas van Alphen werd het in 1776 f 400,-- per jaar. In de latere jaren, vooral na 1778 namen de ontvangsten zeer af en daalden onder het te betalen bedrag²⁸⁾.

Vanaf 1751 mochten de stemhebbende steden van Holland verder zelf beslissen wat er omtrent recognities en de geschillen daarover gedaan moest worden. De Staten van Holland zouden zich daar niet mee bemoeien. Er kwam namelijk van de kant van de R.K. steeds meer verzet tegen de betaling van recognities. (Res. St.v.Holland 22-4-1751, zie bijlage 3)²⁹⁾.

III DE VERHOUDING TUSSEN DE ROOMS-KATHOLIEKEN ONDERLING EN HUN VERHOUDING TOT DE STADSREGERING

Bij de dood van de apostolische vicaris Neercassel in 1686 ontstond in de Nederlanden onder de Rooms-Katholieken een ernstige strijd. De Leidse pastoor en vicaris van het kapittel van Utrecht, de al eerder genoemde Hugo Franciscus van Heussen, die door het vicariaat was voorgedragen als opvolger, werd door Rome geweigerd, omdat men hem van jansenistische sympathieën verdacht.

De partij van Van Heussen weet deze weigering aan het stoken van de jezuiteten en andere regulieren, waardoor de immer latent aanwezige tegenstelling seculieren - regulieren weer oplaaide.

De tenslotte tot apostolische vicaris benoemde Petrus Codde, kreeg later ook moeilijkheden en werd in 1704 afgezet. Wat later, rond 1716, trad Johannes van Bijlevelt in Holland als vertegenwoordiger van de pauselijke nuntius op. In oktober 1717 werd hij door de nuntius tot apostolisch vicaris benoemd. Hij werd tegengewerkt door de partij van Codde en tenslotte door de Staten van Holland het land uitgezet. De kerkstrijd zelf leidde tot een scheuring onder de katholieken, namelijk Rooms-Katholiek en Oud-Katholiek (1723)³⁰.

In Leiden werd de kerk op de Hooigracht, de kerk van Van Heussen O.K., in Leiden genoemd de jansenistenkerk.

De strijd blijkt in deze stad tot heel wat correspondentie aanleiding te hebben gegeven, wat geen wonder is, want Van Heussen woonde hier. Hij woonde het huis op de hooigracht, "de barmhartige samaritaan", samen met zijn twee zusters, die klopjes waren. Hij verbouwde het huis tot kerk en liet het aan zijn gemeente na.

Men krijgt de indruk dat het stadsbestuur graag buiten de strijd bleef. Wij hebben al gezien dat Van Heussen de stadsoverheid herhaaldelijk tot handelen aanspoorde, maar er is niets te vinden over daadwerkelijk optreden van burgemeesteren.

Er werd al gewezen op het door dertig aanzienlijke Rooms-Katholieken ondertekende stuk uit 1704. Hierin spreken deze pausgezinden over gewetensdwang van de kant van de groep Van Heussen. Zij vragen het stadsbestuur op te treden, want gewetensdwang is "strijdig met de commercie"³¹.

Kunnen de gedeputeerden van Leiden hun verzoek misschien overbrengen aan

de Staten van Holland? Leidens magistraten zien hier echter geen taak. Op 16 oktober 1716 stuurt de Haagse pastoor W. van Dalenoort, aanhanger van Van Heussen een aantal berichten aan de besturen van de Hollandse steden, waarin in acht punten bezwaren worden geuit tegen Van Bijlevelt³²). Het stuk zit in het Leidse secretarieearchief en de klachten gaan onder meer over Bijlevelts relatie met de pauselijke nuntius, het willekeurige overplaatsen van pastoors, het van de geestelijken eisen van een eed tegen het jansenisme en het geven van geld uit de Nederlanden aan de pauselijke internuntius te Brussel. Vooral het laatste punt moest, meende van Dalenoort wel indruk maken.

In een brief op dezelfde dag geschreven aan Gecommitteerde Raden vraagt Van Dalenoort voor zichzelf om bescherming ... "door uw voorsorg, die wij zo menigmaal genieten, ooit genoeg kunnen roemen en waarvoor d'Heere God Uw Edele wil segenen".

Een derde stuk in het secretarieearchief is een klacht van Van Dalenoort, dat Van Bijlevelt de plakaten overtreedt. Hij heeft geen admmissie van Gecommitteerde Raden en is alleen door het hof van Rome aangesteld. Doch de Staten laten dit allemaal maar gebeuren.

Tenslotte krijgen burgemeesteren en regeerders van Leiden een klacht van een aantal priesters (niet met name genoemd) dat Van Bijlevelt de macht van Rome bevordert, dat de 500.000 roomsen in de Nederlanden, Lingen en Kleefsland gaarne rechtsstreeks onder de nuntius zal plaatsen.

Deze nuntius zijn ... "vreemde heren, baatzuchtige Italianen, die gedurig vertrekkende, na dat zij de zakken wel sullen gevult hebben, weder plaats staan te geven aan scrale en hongerige opvolgers".

Van Bijlevelt stelt jezuiteten aan en de ondertekenaars roepen de steden en de Staten op de plakaten "ter bescherming van de welnemende roomse ingezetenen te handhaven, vreemde monniken en vreemde ministers te weren, doch de getrouwe en gehoorzame onderdanen te beschermen"³³).

Van eensgezindheid onder de Rooms-Katholieken is in deze periode dus nauwelijks sprake. Men brengt elkaar aan bij de regering en men probeert die regering tot partijkiezen te bewegen. Inderdaad werd Van Bijlevelt het gewest uitgezet, maar het Leidse stadsbestuur koos veel liever geen partij. Het beschouwde de zaak als een interne roomse aangelegenheid en voelde er niets voor de hand in een wespennest te steken.

Ook later in de achttiende eeuw wilde bijvoorbeeld de schout van enig onderscheid tussen Oud en Rooms-Katholiek niet weten. Men had de recognitie te betalen en hoe men dat verdeelde interesseerde de schout niet³⁴).

IV VERANDERENDE GEEST IN DE ACHTTIENDE EEUW

In 1651 had de Hervormde Synode, gehouden te Schiedam in negentien punten kerkelijke middelen tegen het pausdom opgesomd. Men vroeg daar om vermeerdering van het aantal predikanten in de grote steden en men beval aan ... "God vierichlick te bidden de middelen tot afbreuck des pausdoms te seggen"³⁵⁾.

Ook de plakkaaten uit deze jaren, zoals het in hoofdstuk II behandelde van 1655, ademen een dergelijke geest.

Als we het nieuwe plakkaat van de Staten van Holland van 21 september 1730 lezen, blijkt de geest toch wel veranderd³⁶⁾. ... "Men moet verdraagzaam zijn, meede omtrent die, welke onder het helder licht der Reformatie ongelukkiglijk blijven aankleeven de groove dwaalingen en superstitien van het pausdom".

In de dertien artikelen die het plakkaat telt, wordt de admissie van priesters nu behoorlijk geregeld. Men leest er o.a.:

1. Admissie door baljuw of burgemeesteren is noodzakelijk.
2. Alleen geboren onderdanen der Republiek zijn toelaatbaar en geen reguliere geestelijken, in het bijzonder geen jezuïeten.
3. Alle priesters moeten verklaren, dat zij een afkeer hebben van de leer, dat o.a. de paus onderdanen kan ontslaan van de eed van trouw of van gehoorzaamheid aan de burgerlijke overheid. Tevens moeten zij de leer verloochenen, dat men geen trouw en onderdanigheid verschuldigd is aan hen die buiten de schoot van de R.K. kerk zijn. Tenslotte moeten de priesters de gelovigen aansporen tot gehoorzaamheid aan de Staten en magistraten en hen oproepen tot een vreedzaam leven.
4. Alle bevelen ontvangen van paus of nuntius, moeten eerst aan Gecommitteerde Raden getoond worden of aan burgemeesteren als het stemhebbende steden betreft. Pas als men na veertien dagen geen verbod heeft gekregen, mag men de bevelen opvolgen.
5. Men mag geen nieuwe staties oprichten en geen kerken vergroten zonder speciale toestemming. De roomse kerken mogen niet lijken op kerken of openbare gebouwen en ze mogen niet opvallen.
6. Gecommitteerde Raden en burgemeesteren moeten een register bijhouden van de acten van toelating en daarvan op verzoek aan de procureur-generaal en de hoofdofficieren (schouten) een afschrift geven.

De Leidse bestuurders begonnen direct met het aanleggen van een dergelijk register onder de naam: "Register van de Roomsche Priesters ende de ordren over de bedieningh van de kerkelijke zaeken der voorsz. gemeente, begonnen

21 september 1730³⁷⁾. "

Al spoedig ontstond het gebruik dat twee vooraanstaande R.K. als kerkmeesters optraden om verzoeken voor de gezamenlijke R.K. aan het stadsbestuur over te brengen. Dit werden Dr. Gerard van Swieten (ook geschreven als Zwieten) en Dr. Willem Bugge van Ringh, beiden medici. Na de dood van Van Ringh in 1739, werd Mr. Nicolaas Tjarck, een advocaat, kerkmeester terwijl deze na het vertrek van Van Swieten naar Oostenrijk in 1745 de taak alleen waarnam.

1. De admissie

In het register van de secretarie staan alle verzoeken van de roomse kerkmeesters om admissie van een priester en het antwoord daarop vermeld. De verzoeken worden haast altijd ingewilligd, slechts een enkele maal niet. Van de 25 tussen 1730 en 1751 gedane verzoeken worden er 22 ingewilligd en 3 afgeslagen.

De gevallen die geweigerd worden zijn de volgende:

1. Adrianus van der Valk krijgt op 19 januari 1733 geen kapelaan, want burgemeesteren willen volgens de intentie van de souverein geen multiplieren van geestelijken³⁸⁾.
2. Op 27 september 1745 wordt geweigerd in de kerk op de Nieuwe Rijn bij het Utrechtse Veer, de kerk van de Duitse ongeschoeide carmeliëten, een monnik van die orde toe te laten. Men mag wel een wereldlijk priester benoemen. Burgemeesteren beroepen zich hierbij op het plakkaat van 1730, dat benoeming van regulieren verbiedt (kerk nr. 7, zie blz. 6)³⁹⁾.
3. Op 4 januari 1746 verbieden burgemeesteren, dat Hendrik Turingh, wereldheer en geboren Leidenaar, nogmaals één à twee manden assisteert in de kerk op de Appelmarkt. Dat is indertijd voor éénmaal toegestaan en schept dus geen precedent (kerk nr. 2, zie blz. 6)⁴⁰⁾.

In alle gevallen gaat het om benoeming van extra geestelijken of benoeming van een regulier, wat inderdaad verboden was. Overigens werd in 1751 toch weer een carmeliet, Ferdinandus Hyacinthus, op het Utrechtse Veer benoemd. Zie hieronder.

Gevalen waarin wel toestemming werd gegeven en die interessant zijn, zijn de volgende:

1. 29 juli 1733. De z.g. bisschop van Babylonië, die uit de Zuidelijke Nederlanden kwam, mag komen vormen⁴¹⁾.

2. 11 juli 1739. Adriaan de Bije, minderbroeder, mag in de Kuyperssteeg een keer preken om tegelijk zijn meue (tante) Anna de Bije-van der Goes, die 80 jaar is, te bezoeken⁴²).
3. 13 april 1741. Hendrik Mettens krijgt permissie, dat zijn zoon Coenraedt, een minderbroeder, drie weken bij hem logeert⁴³).
4. 2 januari 1751. Mr. Nicolaas Tjarck weet gedaan te krijgen, dat in de kerk op het Utrechtse Veer toch weer een carmeliet wordt benoemd. Burgemeesteren gaan accoord met uitzondering van één van hen, burgemeester Alensoon⁴⁴).

2. De pauselijke bullen

Wat betreft het afkondigen van pauselijke bullen, waren burgemeesteren zeer voorzichtig.

Op 19 mei 1741 weigert men de publicatie van een pauselijke bul van Benedictus XIV⁴⁵). Het is een nieuwigheid en burgemeesteren voelen er niets voor.

Op 3 juni 1745 komt een verzoek van roomse kerkmeesters bij de stadsregering binnen over een Jubileebul van dezelfde paus. Men besluit eerst de vergadering van de Staten van Holland af te wachten en dan te handelen als de andere steden. Inmiddels wijzen de roomse kerkmeesters op het feit dat een jubilee betekent dat er veel kerkgangers komen, die meestal veel aalmoezen geven en dat deze gaven de armen ten goede komen. Als Leiden weigert, zullen deze mensen naar andere plaatsen trekken en daar hun geld geven. Dit alles tot schade van de roomse armen in Leiden, die dan weer meer ten laste van de stad zullen komen.

Leiden handelt 12 juni 1745 als de andere grote steden en geeft toestemming het zogenaamde "kort begrip", een vertaling en samenvatting van de bul, in de kerken te lezen. Er wordt in dit kort begrip, behalve over de ellende van de (oostenrijkse successie) oorlog ook gesproken over de sterfte onder het rundvee. Dit laatste stond niet in de oorspronkelijke breve van de paus, maar was er door de Nederlandse geestelijkheid bijgezet, omdat er inderdaad in de Republiek veel sterfte onder het vee was. De R.K. werden dus opgeroepen te bidden voor de beëindiging van de oorlog en de genezing van het vee.

De toestemming op 12 juni te Leiden kwam overigens wel laat, omdat de eerste zondag na Pinksteren, waarop de voorlezing moest plaatsvinden, op 13 juni viel⁴⁶).

3. *Testeervrijheid*

Volgens het plakkaat van 1655 mochten geen gelden en goederen aan R.K. instellingen worden nagelaten. (Zie hfst. II). Nog in 1731 besloten de Staten van Holland om het plakkaat in die zin te handhaven, dat mensen van "pauselijke wereldsche ordres" toestemming moesten hebben van de Staten van Holland voor hun testamentaire beschikkingen. Ook zouden er geen R.K. notarissen meer worden benoemd⁴⁷⁾.

Toch werden vanaf 1715 in Amsterdam en vervolgens onder meer in Haarlem, Hoorn, Delft en Rotterdam uitzonderingen gemaakt. Aan de hiervoor genoemde steden werd een octrooi gegeven, waarbij legaten e.d. aan de roomse armen buiten de werking van het plakkaat van 1655 werden gesteld. De Leidse kerkmeesters Tjarck en Van Swieten, van stadswege nog aangeduid als quasi-kerkmeesters, dienden nu met toestemming van het stadsbestuur een soortgelijk verzoek in bij de Staten van Holland. Hierop kwam op 13 juli 1737 een gunstig antwoord in de vorm van het volgende octrooi⁴⁸⁾. Het octrooi werd verleend aan "besorgers der roomsgesinde armen te Leiden, wegens de erflating aan deselve". De rijken zouden voortaan goederen e.d. kunnen nalaten aan deze armen, op voorwaarde dat burgemeesteren en regeerders van Leiden de erflating zouden goedkeuren.

Voor het beheer moest een rentmeester van de gereformeerde religie worden aangesteld.

Op 28 april 1738 kwam het Leidse stadsbestuur met een "ordre op de legaten aan de roomsche armen"⁴⁹⁾. Het stuk is getekend door de stadssecretaris D. van Royen en vertelt de armbezorgers op welke voorwaarden Leiden het octrooi van de Staten zal uitvoeren. Armbezorgers moeten alle erflatingen aangeven en alle revenuen ervan uitsluitend aanwenden tot "... voedsel ende dekseel van de armen van hunne gesintheit". Als men goederen verzwijgt zal men zoveel verbeuren als de waarde van de verzwegen goederen. De kerk waartoe zo'n frauduleuze armmeester behoort, zal die waarde dan moeten geven aan de Nederduitse gereformeerde armen.

Er zal boek gehouden worden in twee blaffaerden (rekeningboeken). Contant geld zal belegd moeten worden in obligaties of rentebrieven van de provincie Holland.

Leiden was de enige stad waar geëist werd, dat de rentmeester gereformeerd zou zijn. Over de vergoeding van de rentmeester wordt later gesproken.

Dat Leiden ook nu weer zeer voorzichtig te werk ging, blijkt uit het feit

dat men eerst stukken opvroeg in Delft. Deze stukken zitten in het secretariearchief en de inhoud is als volgt: N.a.v. een verzoek van een zekere Hendrik de Jong, die vraagt een gift te mogen doen uit de boedel van zijn oom aan de roomse armen, besluiten burgemeesteren dit toe te staan. Deze Hendrik de Jong en zijn vrouw Catharina van der Nolk krijgen tevens permissie hun eigen bezittingen na te laten aan deze armen. Om dit alles te regelen, zal een administrateur voor de roomse armen van achter het "marctveld" te Delft worden aangesteld. Dit wordt Mr. Gerard van Assendelft, secretaris van Delfland (4 maart 1739)⁵⁰).

De bewoordingen van de Leidse resolutie van 28 april 1738 zijn vrijwel dezelfde als die van het Delftse stuk. De beloning van de rentmeester is exact hetzelfde. In Delft werd echter niet gesproken van Roomsche Armbesorgers, die van alles zouden regelen. In Leiden was dat wel het geval en misschien eiste men daarom in die stad, dat de rentmeester als een soort tegenwicht gereformeerd zou zijn.

Van de elf testamenten, die tussen 1738 en 1751 beschikkingen bevatten ten bate van de R.K. armen, werd er geen enkele door burgemeesteren afgekeurd. Wel waren er dingen die men altijd naging. Het Leidse bestuur wilde bijv. weten of er geen gereformeerde familieleden benadeeld werden. Soms moest een gereformeerd familielid toestemming voor de erflating geven. Men ging ook na of er geen kinderen van de erflaters tekort gedaan werden.

In de in het archief bewaarde gevallen betrof het echter ongehuwden, kinderloze echtparen, weduwen en weduwnaars. Soms werd een legaat aan roomse armbesorgers in het vooruitzicht gesteld, waaraan verplichtingen verbonden waren. Dat kon zijn een uitkering gedurende het leven van een familielid of dienstbode. Vaak werd een bedrag, bijv. f 3000,— bij het leven geschenken, waarop gedurende het leven van de schenker een lijfrente moest worden uitgekeerd. In zo'n geval werd de leeftijd van de schenker vermeld, bijv. bejaarde ongehuwde persoon van 50 jaar. Zo konden armbesorgers enigszins berekenen, of de lijfrente een langdurige aangelegenheid zou worden, of waarschijnlijk niet.

De beschikkingen zijn de volgende⁵¹):

NAAM	BEDRAG	VERPLICHTING	DATUM
Mr. Hendrik Kramer	legaat uit inboedel Baron van Bronck- horst		28-1-1738
	geen geldbedrag ge- noemd, aantekening "zeer gebrouilleerd"		
Dr.W.Bugge v.Ringh + broer Jacobus en zuster Alida	huis in Bredestraat	2 stuivers pacht aan uni- versiteit	3-12-1738
Maria Brouwer, klop- je boven 50 jaar.	3 huizen in A'dam, waarde f 20.000,-	lijfrente f 800,- 2 pers. lijfr. f 50,- per jaar.	16-5-1740
Cornelia de Bruyn bejaard en ongehuwd	enige erfgenaam	2 legaten van f 50,-	14-7-1742
Abraham Vromans	obl. f 3000,- obl. f 1000,-	-	3-7-1743 20-4-1746
Trijntje Jansz. v. Zijlmaan, wed. Wou- ter v.d. Laen	f 3600,-	lijfrente f 144,- per jaar	24-6-1743
Anna Boellaard, be- jaarden ongehuwd 50 jaar	f 2000,-	lijfrente f 80,- per jaar	13-7-1743
Jan Kuyl, bijgenaamd Jan de Bruyn, mees- ter brootbacker	f 300,-	-	9-5-1743
Anna Maria van Wigge wed. Lambert Sartou 65 à 66 jaar	f 1000,-	lijfrente f 40,- per jaar	6-12-1745
Mr. Pieter Tjarck	obligatie f 2300,-	-	7-12-1745
Gerrit Kuypers 51 jaar	f 800,-	lijfrente f 32,- per jaar	23-5-1748

Men ziet, erg veel erflatingen waren het gerekend over dertien jaar niet. Armeesters klaagden dan ook, dat hun geloofsgenoten nog moesten wennen aan deze soort legateringen. Maar misschien waren de Leidse welvarende roomsen wel even voorzichtig als hun regeerders.

4. *De Collaterale Successie*

In hun resolutie van 20 oktober 1716 hadden de Staten van Holland nieuwe regels vastgesteld voor de heffing van het zogenaamde collateraal⁵²⁾. Deze belasting moest vanouds betaald worden door erfgenamen in de zijlinie en in de opgaande lijn. Het betrof het erven van broers of zusters, ouders die van hun kinderen erfdien en het erven van vreemden.

Nu wilden de Staten zulks uitbreiden. De belasting van 5% zou vanaf 1716 betaald moeten worden door alle colleges, corporaties, godshuizen, diaconieën en kerken, die van collaterale magen of vreemden zouden erven. Sinds 1660 eisten de Staten-Generaal het collateraal drie maal per eeuw van de kloosters in Brabant en Limburg.

Op 14 augustus 1737 besloten de Staten van Holland nu om "van alle vergaderplaatsen of kerkenhuizen der roomschgesinden" ook drie maal per honderd jaar collateraal te heffen⁵³⁾. Dit was dus nieuw. De roomsen betaalden al collateraal bij normale vererving, als degene op wiens naam de kerk stond zonder kinderen na te laten overleed.

Nu moest men van alles drie maal per eeuw betalen. De gedachtengang was, dat normale vererving ook zo om de dertig jaar plaatsvindt. Eén en ander werd door de Staten nader geprecisieerd op 21 december 1737⁵⁴⁾.

De roomsen zouden op alle huizen, erven, tuinen, boomgaarden, goederen en waardepapieren 5% van de waarde moeten betalen. Ze zouden alles moeten aangeven, daarbij een vastgestelde eed moeten afleggen en de betaling moest 1 juli 1738 geschied zijn. Wanneer echter personen van de ware christelijke gereformeerde religie eigenaars van de goederen waren, kon men vrijstelling van betaling krijgen.

Uiteraard protesteerden de R.K. en wel gezamenlijk in een memorie van december 1737 (ongedateerd) aan de Staten van Holland⁵⁵⁾. Hun argumenten zijn belangwekkend. "... Men vertrouwt vastelijk, dat Hare Ed. Gr. Mog. geen straf willen opleggen aen hunne Roomsche Katholycke getrouwe onderdanen, maar alleen beoogen, dat zij benevens hunne andere onderdanen de lasten van het gemene Landt in gelijkheid zullen dragen ..."

Er moet nu plotseling dubbel betaald worden, eerst bij vererving en dan nog driemaal per eeuw!

De protesten hadden echter geen succes, er moest betaald worden. In het Leidse register van de collaterale successie kunnen we de betalingen terugvinden⁵⁶⁾.

De heren Van Ringh en Van Swieten betaalden voor zeven kerken, aangrenzen-

de huizen en obligaties totaal f 914:8:10. De betaling vond plaats op 3 februari 1739, dus belangrijk later dan de resolutie eiste.

Franciscus Meganck, priester op de Hooigracht, betaalde op 9 maart 1739 afzonderlijk voor de (oud) katholieke kerk en zes andere aangrenzende huizen, een tuin, een hypotheekbrief en drie obligaties. Hij betaalde f 465:17.

Paulus Ridzaert, administrateur van nog drie andere huizen, die bij de Hooigrachtparochie hoorden, betaalde eveneens 9 maart f 410,--.

In het register staat ... "zij die den Bisschop erkennen", op dat moment dus Theodorus van der Croon, oud-katholiek aartsbisschop van Utrecht.

Opvallend is het hoge bedrag voor de O.K. bezittingen, samen f 905:17.

Vergeleken met de f 914:8:10, die de R.K. voor zeven kerken met toebehoren betaalden, is dat een zeer hoog bedrag. Het bezit van de Hooigrachtparochie was dan ook aanzienlijk, vooral door de giften van Van Heussen en een groot aantal rijke parochianen, die overigens in latere tijd overgingen naar de R.K. zijde.

Het is daarom wel begrijpelijk, dat de anderen klaagden over de geringe bijdrage van de Hooigracht aan de recognitie voor de schout (zie hfst.II).

Meganck betaalde bijv. in 1740 maar f 72:11:24, het minste van alle kerken en dat bleef zo. Een klacht hierover van de roomse kerkmeesters bij het stadsbestuur in 1746 vond bij burgemeesteren echter geen gehoor.

V DE ROOMS-KATHOLIEKE ARMEN IN LEIDEN

1. Toestand tot 1737

In Leiden werd de armenzorg in de zeventiende eeuw van stadswege uitgeoefend, waarbij deze gebundeld was met die van de publieke kerk. De diaconen en de stedelijke armmeeesters vormden één college. In Amsterdam, Dordrecht en Rotterdam, was een scheiding van overheidsarmenzorg en gereformeerde armenzorg. In Vlissingen, Groningen en Enkhuizen bestond een situatie als in Leiden⁵⁸⁾. Dit betekende dat de roomse armen bedeed werden door het zogenaamde "Huyssttenuhuys", de instantie die voor de thuiszittende armen zorgde. Dit was dus de hervormde, men spreekt meest van gereformeerde diaconie, waarin ook de stad vertegenwoordigd was. Aan deze situatie kwam vrij abrupt een einde, wat wel wat te maken zal hebben gehad met het toenemend getal armen.

Op 8 januari 1737 ontvangen burgemeesteren van Leiden een klacht van de roomse kerkmeesters, dat de aalmoezeniers van de stad niet meer aan de R.K. geven. De kerkmeesters vragen, of ze wellicht het nodige mogen inkopen bij het huyssttenuhuys, om daardoor vrijheid van lasten te krijgen. Ze bedoelden hiermee vrijheid van accijnzen. De armenbakkerij van het huyssttenuhuys had daarvan vrijstelling. De kerkmeesters wijzen in hun brief op de steden Haarlem en Amsterdam, waar ook een dergelijke vrijstelling aan de R.K. gegeven was.

In het advies dat burgemeesteren aan de regenten van het Huyssttenuhuys vragen, zeggen dezen dat eigenlijk aan niemand enige uitdeling mag worden gedaan, die niet de gereformeerde religie heeft. Maar omdat men ook brood verkoopt aan de arminianen en de lutheranen en men in 1733 en 1734 al enige broden aan de roomsen van de appelmarkt heeft verkocht, wil men met toestemming van burgemeesteren wel weer zoiets doen.

Men stelt voor twaalf huishoudingen per roomse kerk, dat is voor zes kerken dus 72 huishoudingen te bedelen. Gedurende de wintermaanden zal ieder gezin acht ton turf kunnen krijgen en vijf broden per week. Het moeten achter alleen echte armen zijn⁵⁹⁾.

Burgemeesteren nemen dit advies over en delen de roomse armmeeesters mede dat elk jaar een nieuw verzoek hierover moet worden ingediend.

2. De Roomse armbezorgers aan het werk

De kerkmeesters Nicolaas Tjarck en Gerardus van Swieten begonnen deze vorm van armenzorg te organiseren.

Reeds op 18 november 1737 bereikte de burgemeesteren een nieuw verzoek om brood en turf te willen verstrekken via de diaconie. De burgemeesteren antwoordden, geen bezwaar te hebben, maar de kerkmeesters moesten zelf een verzoek bij de diaconie indienen. In de volgende jaren kwamen de verzoeken van de kerkmeesters op geregelde tijden, meestal twee maal per jaar binnen. De geleverde hoeveelheid graan was in het begin tien last, maar werd in de jaren veertig groter. In 1741 en 1742 was het ongeveer zestien last en in het hongerjaar 1743 zelfs 26 last. Daarna daalde de hoeveelheid weer tot tien last in 1750 en bleef in de latere decennia der achttiende eeuw staan op vijftien à zestien last rogge en drie à vier last tarwe per jaar⁶⁰). (Zie bijlage 4).

Had men in 1737 nog gedacht dat alleen verstrekking in de vier wintermaanden voldoende was, vanaf 1741 was ook de zomerbedeling noodzakelijk. Door de stijgende werkloosheid nam het aantal chronische armen schrikbarend toe.

Burgemeesteren begonnen nu ook interesse te tonen voor de kerkmeestersbenoemingen. Op 25 juni 1739 deelden zij Mr. Nicolaas Tjarck mee, dat ze het dienstig vonden, voortaan te weten wie er benoemd werden en ze wensten daar officieel kennis van te krijgen⁶¹). Reeds op 6 juli kwam een antwoord binnen. Men deelde mee, dat Dr. Willem Bugge van Ringh onlangs was overleden en Mr. Nicolaas Tjarck had met Dr. Gerard van Swieten de zaken verder waargenomen. De armenzorg werd echter te veel voor Mr. Tjarck naast zijn andere werk als kerkmeester. Men had nu bereid gevonden als roomse armbesorger op te treden Mr. Pieter Tjarck, broer van Mr. Nicolaas en verder Adrianus van Brienen, Johan van Bommel en Theodorus Kerkman⁶²).

In 1746 werd Mr. Johan Adriaan Versijden van Varik armmeester, in 1748 Arnoldus Gordijn en in 1750 de heren Dr. Hermanus van Dinter en Jeronimus van Beurden jr. Van al deze benoemingen werd het stadsbestuur op de hoogte gesteld. Over een aantal van deze mensen volgen bijzonderheden in hfst.VI. De slechte tijd na 1740, het was ook oorlogstijd, bracht grote moeilijkheden met zich mee. In augustus 1740 klaagden de armbesorgers, dat ze nu al 300 huishoudingen te bedelen hadden. Daarbij inbegrepen, zo zeiden zij, de 50 huishoudingen die tot nu toe door de diaconie bedeed werden.

Dit moeten wel de gezinnen zijn, die de diaconie na 1737 weigerde verder te bedelen⁶³). In november 1740 vroegen de roomse armbezorgers, of ze al hun armen weer aan de diaconie mochten overdragen. Ze boden daarvoor de benodigde granen aan. Er waren nl. weer 79 nieuwe gezinnen bijgekomen, zodat het aantal te bedelen huishoudingen nu 400 beliep.

Het was niet meer te doen, gezien het kleine getal roomsgezinden, dat in staat was bij te dragen. Het antwoord van burgemeesteren op 27 november 1740 was afwijzend. Wel was men bereid opnieuw tien last rogge en een halve last tarwe belastingvrij te laten leveren via het Huyssittenhuys. Op de klacht van roomse armmeesters, dat het geen "nieuwigheid" was, want dat vroeger alle roomsen door de diaconie bedeed werden, werd niet ingegaan⁶⁴). Overigens had de klacht wel enig effect, want op 8 april 1741 werd toegestaan, dat voortaan twintig last rogge en twee last tarwe verbakken mocht worden via het Huyssittenhuys ... "omdat voorheen de roomschen zonder onderzoek waren bedeed en also genoten hadden vrijdom van lasten"⁶⁵).

Andere problemen bracht het feit met zich mee, dat het Huyssittenhuys op 20 oktober 1741 verklaarde "door de aanwas van armen" geen kans meer te zien voor de R.K. te bakken. Burgemeesteren "persuadeerden" nu het Waalse Armkinderhuys in hun bakkerijen brood voor de arme roomsen te bakken⁶⁶). Aldus geschiedde, maar al spoedig kwamen er moeilijkheden. Op 2 april 1743 klaagden de roomse armbezorgers, dat de Walen hen reparatiekosten lieten betalen aan de graanzolders. Burgemeesteren overwogen dat een dergelijke betaling de armbezorgers rechten zou kunnen verlenen op toegang tot de gebouwen der Walen. Dit leek burgemeesteren minder gewenst en zij besloten daarom de Waalse diaconie het recht te geven één à twee broden per zak graan van de roomse armbezorgers in te houden om zo de reparatiekosten te dekken⁶⁷).

Wat het aantal broden betreft, dat in deze tijd gebakken werd uit een hoeveelheid graan, daarover informeren ons enkele opgaven. Eén last graan (een inhoudsmaat) betekende 44 Leidse zakken en uit elke zak kon men maximaal 50 roggebroden bakken van drie pond. De diaconie leverde echter maar maximaal 45 broden.

Men voelde zich dus toch al benadeeld en men vreesde dat er nu nog meer broden zouden worden ingehouden. Een klacht hierover bij de stadsregering, had niet het gewenste resultaat. De Waalse diaconie stelde namelijk dat de roomse armbezorgers van het Huyssittenhuys tussen 1737 en 1741 nooit

meer dan 42 broden hadden gekregen voor een zak pruisische rogge van 106 à 107 pond de Leidse zak. Zij kregen toen 44 broden uit een zak vlaamse of brabantse rogge van 108 à 109 pond de Leidse zak.

Al die tijd hadden de roomse armbezorgers nooit geklaagd, waarom dan nu wel? Zij (de Walen) hadden eerst gedacht, dat ze het bakken voor de roomsen maar korte tijd behoeften te doen. Nu het langer duurde, wilden zij geen schade lijden aan hun zolders.

De roomse armbezorgers antwoordden, dat ze een aparte meelkamer hadden moeten laten maken op de waalse meelzolder, om zo iedereen brood van eigen graan en meel te kunnen geven.

Sinds 24 april 1743 mochten de roomsen alleen nog zware rogge leveren. Het betrof vl./br. rogge van 106 - 110 pond de zak en pr. rogge van 104 - 107 pond de zak. Men mocht geen lichtere rogge meer leveren, hoe voordelig die ook te koop was. De Walen echter stortten wel lichtere rogge bij die van de roomsen. Men vond het onjuist dat er 50 broden uit een zak gebakken konden worden en men er maar 45 ontving. Men voelde zich benadeeld ... "dewijl het zoo niet en behoort, dat roomsche armbezorgers langer door hare medeborgers zoo een merkelyk naedeel en ongelijk zouden aangedaan werden".

Tot slot kwam het verzoek, of rooms en waals graan apart laten liggen, of zoveel broden krijgen als mogelijk is.

Burgemeesteren overwogen, dat uit 25 last verwerkte rogge 1100 zakken kwamen. Bij inhouding van drie broden per zak was dat 3300 roggebroden van drie pond. Daar de kosten van een brood 1,5 stuiver bedroegen, betekende dat een betaling van 3300 maal 1,5 stuiver = f 247:10. Men vond dat een redelijk bedrag. Het voordeel aan impost en accijnzen was voor 25 last f 1402:10, dus de R.K. hadden geen reden tot klagen⁶⁸⁾.

Een rekensommetje leert echter dat van 22 augustus 1742 tot 25 maart 1745 675 zakken verbakken waren. Daaruit had de waalse diaconie 3593 broden geleverd. Dat is dus 41,3 brood per zak en aanzienlijk minder dan het Huys-sittenhuys had geleverd.

Ook wat de turflevering betreft, die eveneens via de gereformeerde en waalse diaconie liep, waren er moeilijkheden. Op 31 januari 1746 klaagden de roomse armbezorgers, dat ze niet genoeg turf kregen. De walen bleken te hebben geleverd in 1743 1400 ton; 1744 1100 ton; 1745 1100 ton. De armbezorgers konden, zo schreven zij, er niet mee uitkomen. Ze mochten nog 900 à 1000 ton via het Huys-sittenhuys betrekken, hetgeen hen als een extra

gratie werd medegedeeld.

Op 6 juni 1746 schreven armbezorgers, dat nu jaarlijks 2400 à 2500 ton turf nodig was ... "met sobere delinge".

Op 20 april 1746 deelden armbezorgers burgemeesteren mede, de zieke mensen geen medicijnen meer te kunnen verstrekken. Men verzocht gratis medicijnen via de stadsapotheek. De kosten voor medicijnen beliepen namelijk in 1745 f 643:16:8⁶⁹⁾. Het verzoek werd niet ingewilligd.

Wat de verhouding met de waalse diaconie betreft, op 4 januari 1751 sloten de diakenen van de waalse gemeente en de armbezorgers een officieel contract met toestemming van burgemeesteren. Hierin werden de zaken als volgt geregeld. De R.K. armbezorgers kregen 42 tot 45 broden afhankelijk van de zwaarte van het graan en ze betaalden verder alleen vracht, meetloon, maal- en bakloon. Resumerend kan men zeggen, dat ook hier weer het stadsbestuur voorzichtig, om niet te zeggen afwerend reageerde. Men kwam de armeesters weinig tegemoet, wellicht omdat men dacht dat zij zich armer hielden dan ze waren. Dat verklaart misschien ook het verder onverklaarbare feit, dat men in 1737 plotseling met de stadsbedeling van de R.K. stopte.

3. *De bezittingen der Rooms-Katholieke armen*

Volgens het octrooi in 1738 aan R.K. armbezorgers gegeven, zouden gelden en goederen worden beheerd door een gereformeerde rentmeester. Dit werd op 29 april 1738 Mr. Karel Crucius, veertiger, later schepen te Leiden. Tot zijn dood op 30 april 1747 beheerde deze zeer nauwkeurig de financiën. Voor zijn werk zou de rentmeester de dertigste penning ontvangen van de jaarlijkse revenuen.

Waren deze echter meer dan f 6000,- dan moest hij tevreden zijn met f 200,-. Verder zou hij f 6,- krijgen voor het schrijven van de rekening in duplo. Voor ontvangen contant geld en aankoop daarmee van obligaties, zou hij 1% ontvangen van de belegde gelden⁷⁰⁾. Men krijgt de indruk dat de verhouding tussen Crucius en de armbezorgers goed was.

De rentmeester adviseerde burgemeesteren bijna altijd "favorabel". Hij was ook bereid in 1744 en 45 f 300,- in contant geld over te dragen aan armbezorgers, toen dezen slecht bij kas waren. De door hem ingediende rekeningen mochten ze echter niet kopiëren, alleen inzien. Pas in 1886 kregen de regenten van het R.K. weeshuis deze stukken in bezit.

Crucius werd in 1747 opgevolgd door Mr. Jacob Jan Verhooff.

Een beeld van de bezittingen geeft allereerst het "Memoriaal van de effecten aankommende de Roomsche armen binnen Leyden, mitsgaders van de obligatiën schulden tot lasten van deselve armen"⁷¹).

In dit zeer onvolledige boek, vindt men gerubriceerd naar letter van de voornaam op G. Gerard van Swieten: obligatie van f 1325,- 27 juni 1740 en idem obligatie van f 3000,- van 1 november 1740. Men vindt er wonderlijk genoeg ook de huren van de huizen uit het legaat van Maria Brouwer, waarover eerder gesproken is. Uiteraard onder de letter M.

Het boek is verder leeg, men is blijkbaar op een ander systeem overgegaan. Verder brengt ons het zogenaamde Boek der Rekening, dat copieën geeft van de rekeningen van Mr. Karel Crucius⁷²). Deze rekeningen, waarvan hieronder voor de tijd van Crucius de totaalbedragen volgen, zijn duidelijk.

De ontvangsten blijken te bestaan uit legaten e.d. van personen reeds genoemd in hfst. IV.

Verder staan er de huren van de huizen van Maria Brouwer en de rente van gekochte of gekregen obligaties. De uitgaven betreffen o.a. lijfrenten, gekochte obligaties, reparatiekosten van de huizen, onkosten bij verkoop van de huizen en de schadeloosstelling van Crucius.

Hieronder volgt een overzicht van de jaren 1743 t/m 1746.

ontvangsten	uitgaven	saldo	jaar
6418:11:14	5919:18:16	498:13: 4	1743
2019:13: 4	1094: 9: 8	925: 3:12	1744
1617:13:12	1133: 1: 8	484:12: 4	1745
6936:13:15	3613:18	3322:15:15	1746

In 1746 werden de huizen van Maria verkocht, vandaar de grote inkomsten. Armbezorgers ontvingen hiervan contant f 1039,- om hun schulden te betalen.

In 1744 en 1745 ontvingen de armbezorgers, zoals boven vermeld f 300,- voor directe armenzorg. Verder werd het saldo steeds bij het volgende jaar als ontvangst geboekt. Men kan zich daarom afvragen wat met dit kapitaal aan directe armenzorg werd gedaan. Het werd goed beheerd, maar de armen hadden er niets aan. Armbezorgers moeten dus uit andere bronnen geput hebben voor de aankoop van graan, turf, medicijnen e.d.

Kasboeken staan ons daarvoor niet ter beschikking, maar het secretaria-

archieef geeft aanwijzingen dat er gelden waren. We weten dat er gecollec-teerd werd in de kerken en langs de huizen. Verder werd, wat meer ontvan-gen werd voor de schout dan nodig was, voor de armen gebruikt. (Zie hfst. II).

Op 20 april 1746 melden roomse armbezorgers aan burgemeesteren dat ze f 2442:13:8 schuld hebben. Ze hebben onder meer uitgegeven f 1579:13 aan Coenraad Koning voor rogge en aan de apothekers Hendrik Karters en Louis Bono f 269:13:8 en f 374:3. Verder is aan twaalf personen linnengoed ge-given voor f 228,-. Men heeft op dat moment in kas f 331:1:4. De armbezor-gers hadden blijkbaar zoveel crediet, dat de leveranciers toch leverden. De bovenvermelde opbrengst van de huizen in Amsterdam hielp hen uit de nood.

Van één kerkcollecte is ook de opbrengst bekend. Op 20 juni 1745 werd ter gelegenheid van de jubilee f 1083,- voor de armen opgehaald. Gerard van Swieten had kort daarvoor, op 15 april 1745, f 525,- bij zijn vertrek uit de stad. Uit zulk soort inkomsten werden de armen bedeed, bijna niet uit de gelden onder beheer van Crucius en Verhooff, die we uit de revenuen steeds obligaties zien kopen⁷³⁾.

4. De bedeeden

Allerlei mensen worden bedeed. Gebrekkigen, ouden van dagen, wezen, maar ook opvallend veel jonge mensen, die werkloos zijn.

Allereerst de wezen. Op 2 maart 1740 besloten de armbezorgers in hun ver-gadering, comparitie genaamd, in een huis op de Jacobsgracht voortaan 20 à 25 weeskinderen onder te brengen. Dit huis was voor f 2300,- gekocht van Mr. Alexander Le Breton van Doeswerff en Floris Oosterbaan⁷⁴⁾.

De beweegredenen waren, dat het goedkoper was dan het apart uitbesteden. Men wilde ze ook gelijke kleding geven, wat de wezen enerzijds beter ken-baar maakte bij straatschenderijen, anderzijds het medelijden van de bur-gerij zou opwekken.

Dit plan leed echter schipbreuk, omdat burgemeesteren op 19 mei 1740 ver-boden meer dan twee à drie kinderen in één huis onder te brengen. Gelijke kleding werd ook verboden, maar de wezen mochten de reeds gemaakte kle-ding wel afdragen.

Armbezorgers hadden namelijk geenszins toestemming een arm- en weeshuis op te richten⁷⁵⁾. Op 27 juli 1740 overwogen armbezorgers in hun compari-

tie wat te doen. Hoewel men aanvankelijk besloot zich bij de zaak neer te leggen, kwam men er toch in augustus op terug.

De heren Tjarck, Van Brienen, Kerkman en Van Bommel wijzen burgemeesteren dan op het feit, dat men nu meer dan veertig weeskinderen te verzorgen heeft. Men tracht hen op de brengen in discipline en ze een handwerk te leren. Uitbesteden van één kind kost 30 à 36 stuivers per week, terwijl men een echtpaar gevonden heeft dat in het huis op de Jacobsgracht 20 à 25 weeskinderen wil verzorgen voor f 1,- per week per kind. De man van het echtpaar is braaf en eerlijk, hij zal de kinderen onder goede tucht houden. Hoe vindt men anders ... "luyden van een stil, goed en stig-tig leven, die de kinderen willen verzorgen?" Men moet ze dan wel bij "luyden van een slegten inborst en leven" onderbrengen. De wezen zullen dan mensen worden van een "scandaleus en quaad gedrag". Daardoor zullen armbezorgers niet alleen de genegenheid van hun geloofsgenoten verliezen, maar "dat nog meerder is ... de vaderlijke zorg ende goedheyd van de Edel Groot Agtbare Heren burgemeesteren en regeerders van Leyden".

Burgemeesteren persisteerden echter bij hun besluit, nadat ze navraag hadden gedaan bij de regenten van het gereformeerde weeshuis en armkinderhuis (aug. 1740).

Deze regenten meldden, dat alle ouderloze kinderen van onder de twaalf jaar werden opgenomen en dat zij in de ware gereformeerde religie werden opgebracht, zodat het niet te duchten was, dat zij terugkeerden tot het roomse geloof, tenzij daartoe door familie verleid. De schoolmeesters hadden opdracht hen "op het naauwkeurigste in de gronden van de gereformeerde religie" te onderwijzen. Dit onderwijs moest gaan "tot zo verre, dat zij hunne belijdenisse konden doen voordat zij het huis verlieten".

Kinderen boven de twaalf jaar werden niet altijd opgenomen in het huis, wel onder toezicht gesteld. Men deelde mede ook kinderen boven de acht-tien jaar te willen alimenteren, omdat dezen meer verdienden en zo voor het huis voordelig begonnen te worden.

Naar aanleiding van dit relaas besloten burgemeesteren de regenten een lijst van overledenen te geven, zodat men kon nagaan, waar de kinderen van overleden roomse behoeftigen bleven. Verder veranderde er niets en het oude gebruik bleef ook gehandhaafd, dat familieleden gerechtigd waren wezen op te nemen⁷⁶). Uit het bovenstaande valt wel te begrijpen dat de roomse armbezorgers hun wezen liever zelf wilden opvoeden.

Burgemeesteren bleven lang aan hun standpunt vasthouden, dat een R.K.

weeshuis niet moest worden toegestaan. Op 14 april 1746 schreven zij, dat een legaat van Mr. Pieter Tjarck weliswaar mocht worden aanvaard, maar dat men geenszins de bedoeling van het legaat accepteerde. Het was namelijk een obligatie van f 2300,-, de kosten van het huis aan de Jacobsgracht, door Tjarck indertijd betaald en nu vermaakt aan R.K. armen om er een weeshuis te beginnen⁷⁷⁾.

Pas op 6 november 1760 kregen armbezorgers de fel begeerde toestemming tot oprichting van een R.K. wees- en oudeliedenhuys, dat voor de jongens inderdaad op de Jacobsgracht gevestigd werd en voor de meisjes later ook⁷⁸⁾.

De andere bedeelde

Uit de comparitieboeken blijkt, dat armbezorgers een winter en een zomerbedeling kenden en dat zij aanvankelijk afwisselend ten huize van één van hen vergaderden. Zij ontvingen dan ook de armen. Maar omdat men de arme mensen onbetrouwbaar vond en men ongedierte vreesde, vergaderde men vanaf 5 januari 1740 in het huis aan de Jacobsgracht⁷⁹⁾.

Uit de zogenaamde Naamlijst kan men berekenen, dat ongeveer 950 arme alleenstaanden en gezinnen bedeed werden in de periode 1738-1765. De beroepen staan er bij vermeld en het valt op, dat naast kleermakers, schoenlappers en metselaars, het aantal textielarbeiders steeds in de meerderheid is. Het zijn beroepen als lakenwever, vlasspinster, grijnwerker, spaanspinster, deekenwever, rokkieswever, droogscheerder, garentwijnder en wolkammer⁸⁰⁾.

Uit het Memoriaal van de Huysbezoeking is af te leiden, wat een bedeede gemiddeld ontving. Het boek beslaat de periode 1739-1746. Men bezocht de armen namelijk om te zien wat nodig was en of men de woning netjes hield. Gemiddeld kreeg een huishouden drie roggebroden van drie pond per week, soms één tarwebrood daarbij. Geld werd weinig gegeven en niet meer dan 4 - 6 stuivers per week⁸¹⁾.

Criterium bij de bedeling was ook of men zijn Pasen hield, d.w.z. of men met Pasen gebiecht had en ter communie was geweest. De Paaschlijste en de Lijste van de Roomsche armen, geven bij alle armen die op voornaam gerubriceerd zijn aan, in welke jaren wel of niet Pasen is gehouden.

Voor deze zaak had men de medewerking van de geestelijken nodig die gegevens verstrekten.

In de comparitieboeken kan men dezelfde armen terugvinden en zien of ze wat gekregen hebben⁸²⁾.

Voor een tiental armen is dat nagegaan en tot slot volgen nu deze bedeeden, willekeurig gekozen uit de jaren 1739 en 1740.

NAAM	PASEN GEHOUDEN ?	GIFT	DATUM
Anna Hof, weduwe	ja	rok, te halen bij armmeesteren	8-12-39
Arnoud v.d.Velden + vr. Elisabeth v.d.Hoeven	nee	geen brood, zij spreekt kwaad en beiden zijn jong en sterk	8-12-39
Anna Offerman, vrijster	ja	zij krijgt niets, want zij onderwijst kinderen voor eerste communie en buurman (=huysstienmeester) ergert dat.	5- 1-40
Anna Maartens, vrijster	ja	krijgt geen hemd, wel 12 stuivers	29- 3-40
Cathrijn Huyberts, vrijster, kreupel, slechtziend	ja	3 roggebroden per week	23-11-39
Cornelis v.d. Weyden, timmerman	ja	krijgt geen 5 roggebroden meer, moet werk zoeken (wordt in 48 soldaat)	1- 3-40
Elsie Prins, weduwe	ja	krijgt een hemd en 6 stuivers	26- 1-40
Jean Francois Améroux figuurwever + vr. Maria Jean Rondeau	nee	geen onderhoud, beloven al jaren hun Pasen te houden	23-11-39
Jan Smit + vr. Maria Clement	ja	vrouw krijgt enige hemden van Mr. Pieter Tjarck	8-12-39
Maria van Oppaaren, haveloze vrijster, onbeleeft	ja	heeft 3 roggebroden per week, vraagt geld voor kamerhuur, geweigerd, wel 1 schelling	16- 2-40

Tot slot een markant geval. Barth. de Meere, de timmerman levert de lijk-kisten voor de armen. Hij verschijnt op de comparitie van 3 januari 1740 en verzoekt ook de slaapkribben, tafels en banken voor de weeskinderen te mogen leveren. Het wordt toegestaan, "uyt consideratie dat hij de lijk-kisten tot soodanige laage prijzen leevert"⁸³⁾.

VI DE RIJKE ROOMSEN

Wie waren de heren, die steeds genoemd zijn en die we in de jaren 1737 en volgende zien optreden als vertegenwoordigers van de R.K. met name van de armen onder hen?

Bij naspeuringen in de archieven, bleek het mogelijk van een negental van hen een beeld te krijgen. Hieruit blijkt dat zij allen tot de klasse van zeer welgestelden behoorden. Ze hadden vaak familiebetrekkingen met stadsbestuurders en ze waren nogal eens getrouwd met mensen uit de Zuidelijke Nederlanden. Zij oefenden beroepen uit als advocaat, arts, lakenkoopman, fabrikant en wijnverkoper.

Soms waren zij zo gegoed, dat ze slechts hun goederen beheerden en geen ander beroep uitoefenden. Zij komen ons uit de archieven tegemoet als welgedane, zelfverzekerde burgers, die van hun godsdienst nauwelijks belemmering ondervinden.

Onder hen zijn geen geestelijken. Dit zal tot ver in de negentiende eeuw zo blijven. Er bestaat ook geen enkele supervisie van het kerkelijk gezag. De heren wensen dat niet, het bestuur van Leiden nog minder. Pas later, in de negentiende eeuw zal dit punt conflictstof vormen en een felle strijd tussen hiërarchie en armbestuur ten gevolge hebben.

Laten we nu eens kijken wie de heren waren.

1. *Dr. Willem Hendrik Bugge van Ringh*

Hij was arts, ongehuwd en woonde samen met zijn eveneens ongehuwde broer Jacobus en zijn zuster Alida, ook ongehuwd. Op 3 december 1738 maakten zij een gezamenlijk testament⁸⁴⁾. Hiervoor werd de volgens het octrooi van 13 juli 1737 vereiste toestemming van het stadsbestuur gekregen. Hun huis aan de Breestraat zou na de dood van de langstlevende aan de R.K. armen komen van de kerk aan de Kuyperssteeg. De notaris was de R.K. Hendrik Wilmers. Volgens het besluit van de Staten van Holland van 13 mei 1734 zouden geen R.K. notarissen meer worden benoemd, maar van dit plakkaat kwam weinig terecht en Wilmers was in 1734 al in functie⁸⁵⁾.

De broer Jacobus, waarvan geen beroep vermeld wordt, gaf in oktober 1742 samen met een zekere Jan France van der Kruis f 500,- aan R.K. armen⁸⁶⁾. Het bovenvermelde huis kwam in november 1763 na de dood van Jacobus inder-

daad aan de R.K. armen⁸⁷⁾. De familie Bugge van Ringh had overigens wel wat meer dan dit huis. Inlichtingen daarover geeft het register van de collaterale successie⁸⁸⁾. Daaruit blijkt dat het vermogen van Dr. van Ringh, die 28 maart 1739 overleed, bedroeg twintig maal $f 1260:11:8 = f 25.212,60$. De lijst van zijn bezittingen beslaat acht bladzijden. Wat de huizen daarop betreft, deze werden grotendeels voor $1/3$ als van hem beschouwd, omdat broer en zuster medeëigenaars waren. Het bezit van de familie Bugge van Ringh was dus aanzienlijk groter.

Als we de lijst bekijken, begint de opsomming met de huizen. Het zijn er veertien te Leiden, waarvan alleen het woonhuis, afkomstig van vader van Ringh een grote waarde heeft. Dit huis van Cornelis van Ringh werd namelijk getaxeed op $f 8000,-$. De andere panden variëren in waarde van $f 30,-$ tot $f 700,-$.

Verder bezit de erflater een aandeel in landerijen te Zoetermeer ter waarde van $f 820,-$, te Benthuzen ter waarde van $f 90,-$ en te Valkenburg ter waarde van $f 100,-$.

Aan erfpachten somt het collateraal register een kleine $f 500,-$ op. Obligaties zijn er voor $f 3250,-$. De schuldbrieven tenslotte hebben een waarde van $f 6400,-$.

Totaal betekent dit een aanzienlijk vermogen, waarmee Dr. Bugge van Ringh tot de gezeten burgerij van Leiden gerekend kan worden.

2. Dr. Gerardus van Swieten

Deze Leidse medicus behoorde met Bugge van Ringh tot de eerste armbezor- gers. Hij werd 7 mei 1700 te Leiden geboren⁸⁹⁾. Hij studeerde te Leuven en later te Leiden bij Boerhave. Hij promoveerde in 1725. Hij oefende met succes zijn praktijk uit, terwijl hij tevens privaatsdocent te Leiden was. Van een professoraat was hij wegens zijn R.K. godsdienst uitgesloten. Van Swieten was tot zijn vertrek in 1745 naar Oostenrijk, waar hij wel alle mogelijkheden kreeg, zeer betrokken bij de armenzorg. Tot november 1740 was hij kerkmeester⁹⁰⁾.

In juli en november van dat jaar leende hij respectievelijk $f 1325,-$ en $f 3000,-$ tegen lage rente ($f 2:10$ en 3%) aan de roomse armen om de lasten bij overdracht van Maria Brouwers huizen en de verplichtingen in haar testament opgesomd t.o.v. een zekere Jan Boude te laten betalen.

Toen hij in april 1745 naar Oostenrijk vertrok, bedacht hij de armen van

Leiden met een gift van f 525,-⁹¹⁾. Daar werd Van Swieten lijfarts van Maria Theresia en directeur van de geneeskundige dienst. Opmerkelijk is dat deze Nederlander in Oostenrijk de censuur aan het toezicht van de jezuïten wist te onttrekken.

Deze censuur kwam onder een staatscommissie. De trouw aan het burgerlijke bestuur, de afkeer van clericale overheersing en van die van de jezuïeten in het bijzonder, zo kenmerkend voor de katholieken hier te lande, blijkt ook bij deze R.K. Nederlander in het verre Oostenrijk.

Van Swieten voerde het medisch onderwijs in Oostenrijk in, op de manier die hij, leerling van Boerhave, van deze had geleerd.

In 1758 werd hij door Maria Theresia in de adelstand verheven.

Op 6 juli 1764 ontvingen roomse armbezorgers van Leiden een gift van f 300,- van Gerardus Baron van Swieten voor het pas opgerichte R.K. weeshuis op de Jacobsgracht.

3. en 4. *De broers Mr. Nicolaas Tjarck en Mr. Pieter Tjarck*

Deze mensen, in de archieven ook voorkomend als Tjark, later als Tjark van Walta, behoren tot een R.K. advocatenfamilie⁹³⁾.

Nicolaas treedt jarenlang op als kerkmeester, Pieter als armbezorger. Hun handtekeningen staan onder talrijke stukken in het gemeentearchief, waarin gunsten worden gevraagd of verantwoording wordt afgelegd.

De Tjarcken woonden in de zeventiende eeuw in Haarlem. De vader van de broers, reeds eerder in 1671 getrouwd doch weduwnaar, hertrouwde in 1693 met Petronella Jacoba v.d. Goes, de dochter van een brouwer.

Hij vestigt zich nu in Leiden, heeft een advocatenpraktijk en daar worden in 1694 en 1697 Nicolaas en Pieter geboren. Zij worden gedoopt in de jezuïtenkerk te Leiden. Beide broers studeren rechten en vestigen zich eveneens als advocaat te Leiden. Nicolaas trouwt in 1728 te Amsterdam met Maria Jacoba de Jonge van de Grote Lindt en woont sindsdien op de Pieterskerkgracht, een gegoede buurt. Het huwelijk blijft kinderloos.

De jongere broer Pieter trouwt eerst met Cornelia Maria van Bree en daarna met een jongere zuster van zijn schoonzuster Anna Maria de Jonge van de Grootte Lindt. Uit het eerste huwelijk zijn de twee dochters Petronella Geertruida en Maria Jacoba Joanna. De laatste trouwt later met graaf d'Oultremont uit Luik en zij is de grootmoeder van Henriëtte d'Oultremont, de tweede vrouw van koning Willem I.

Zegt dit huwelijk van een dochter der Tjarcken al veel over hun positie, nog duidelijker wordt deze, wanneer we naar hun bezittingen kijken. Vader Nicolaas bezat al het buiten Middelburg bij Lisse. Zijn zoons kopen in 1722 voor f 8000,- de boerderij Morsveen aan de zuidkant van Middelburg erbij. Dit betekent een aanwinst van ruim 26 morgen wei, hooi en bosland, waardoor hun bezit meer dan verdubbeld wordt. Het grenst nu aan de trekvaart tussen Haarlem en Leiden, waar twee theekoepels worden gebouwd. Bij de vermogensdeling die na de dood van hun moeder plaatsvindt, erft Pieter Middelburg. Daar hij al in 1745 overlijdt, wordt er een inventaris opgemaakt ten behoeve van zijn twee minderjarige dochters. Er wordt gesproken over de Hofstede Middelburg + woning en 73 morgen en 20¼ roeden land. Mr. Nicolaas Tjark de Walta, die voogd wordt over zijn beide nichtjes, is in zijn latere jaren geen advocaat meer, maar rentenier. Hij bewoont een huis op de Pieterskerkgracht, rijk aan snijwerk, met plafondstukken van Jacob de Wit en Régencebetimmering.

In 1748 blijkt het echtpaar Tjarck, behalve de twee inwonende nichtjes, in huis te hebben een meid, vier dienstboden en over een koets met twee paarden te beschikken. Tjarck betaalt voor het gemene land in 1749 f 124:9. De eigenaar van dit alles beweegt zich in de eerste kringen van katholieke, oud-adellijke en patricische geslachten. Hij neemt deel aan de maaltijden van het Haarlemse Heilig Kerstgilde, een exclusieve aangelegenheid. Bovendien is hij heer van Hoogmade en bezoekt jaarlijks officieel zijn heerlijkheid. Hierbij wordt met familie en kennissen een maaltijd gehouden. Opmerkelijk is dat bij dit gebeuren de burgemeester, de predikant, maar ook de pastoor werd uitgenodigd.

Als Mr. Tjarcks nicht Maria trouwt, is sprake van jonkvrouw Tjarck. Zij vindt haar bruidegom zoals zovele R.K. jongedochters in de Zuidelijke Nederlanden.

Weliswaar is d'Oultremont luitenant-kolonel in het regiment der waalse dragonders en verblijft hij dus in de Republiek, hij komt uit Luik.

Tekenend is, dat voor het sluiten van het huwelijk schepenen van Leiden zich naar het huis van Mr. Nicolaas Tjarck begeven. Dit gebeurde alleen bij zeer hooggeplaatste personen (20-4-50).

Dit zijn de omstandigheden, waaronder de gebroeders Tjar(c)k kerkmeester en armbezorger leven. Zij vergeten de armen niet in hun beschikkingen. Mr. Pieter Tjarck laat bijvoorbeeld bij zijn dood in 1745 de al boven genoemde f 2300,- na aan R.K. armbezorgers⁹⁴⁾.

5. *Johan van Bommel*

Deze was van 1739-1756 armbezorger. Hij staat vermeld als lakenfabriquant en hij woonde op de "Heeregragt".

Joannes van Bommel was in 1697 geboren in Dongen⁹⁵). Hij trouwde in Noordwijk in 1718 met Elisabeth van Anraa, die geboren was te Amsterdam. Hun zoon Joannes Baptista van Bommel fungeert vanaf 1757 als armmeester te Leiden. Ook Joannes jr. is getrouwd met iemand uit het zuiden des lands. Deze koopman trouwt te Den Bosch in 1756 met Maria Antonia Nagelman en na haar dood met Maria Agnes Josephina Vercamp. Hij overlijdt te Den Bosch in 1783.

De kleinzoon van Johan sr. Gerardus Andreas tenslotte, geboren te Leiden en gedoopt in "de Zon" op 2 april 1770, was rentmeester van Rijnland in 1800, kamerheer van Lodewijk Napoleon, wethouder te Leiden in 1808, lid tweede kamer in 1815 en tenslotte burgemeester van Leiden. Hij werd in 1815 geadeeld. Zo was de kleinzoon van de armmeester, die toch nog min of meer onderdanige verzoeken aan burgemeesteren moest richten, zelf burgemeester geworden.

Ook van de weduwe van Bommel-Anraa is een legaat voor roomse armen bekend. Zij liet in 1772 f 1000,- aan hen na⁹⁶).

6. *Theodorus Kerkman*

Hij was wijnkoper en woonde op de Hogelandse Kerkgracht, een goeude buurt. Hij fungeerde van 1739 tot zijn dood in 1748 als armbezorger. Hessels vermeldt van hem, dat hij zich door zijn helder oordeel en aangename omgang zeer verdienstelijk had gemaakt. Van de veertien heren die in 1739 werden aangezocht voor een functie als kerk/armmeester was hij de zevende. Hij kwam duidelijk na de families Versijde van Varik, Tjarck en Le Breton van Doeswerff in aanmerking, maar werd weer eerder gevraagd dan bijvoorbeeld Adrianus van Brienen, die als veertiende werd aangezocht.

Het was kennelijk een grote eer om aangezocht te worden, maar dat nam niet weg dat velen weigerden.

Kerkman komt in het archief der schutterij voor in 1732. Op 18 maart van dat jaar werd hij ingedeeld onder het tweede kwartier van kapitein Van der Mark en "geappointeerd" op f 16,-. Als men de bedragen die de anderen in dat jaar betaalden met elkaar vergelijkt, hoort Kerkman bij hen die het

meeste betaalden. Het gemiddelde was f 12,-⁹⁷⁾. De jonge Kerkman had overigens in 1740 al genoeg van het schutter zijn. Voor een jaarlijkse som van f 16,- werd hij voortaan vrijgesteld⁹⁸⁾.

De wijnkoper Kerkman, later heer Van den Binkhorst, stierf op 13 maart 1748. De lijkklacht over zijn dood beslaat in het comparitieboek der roomse armbezorgers vier bladzijden. Hierbij worden in de gezwollen taal, de achttiende eeuw eigen, Kerkman alle mogelijke goede eigenschappen toegedicht en de dank voor alles wat hij gedaan heeft is eindeloos⁹⁹⁾.

7. *Adrianus van Brienen*

Deze koopman woonde op "den ouden rijn". Het was een gegoede buurt en het huis lag bij de Kuypensteeg¹⁰⁰⁾. Hij was een zoon van Dr. Joh. Baptista van Brienen, die te Amsterdam rond de eeuwwisseling bekend stond als weldoener van de carmelietenkerk "de Zon".

Adrianus trouwde in 1710 met Hendrina Branger. Hun zoon Nicolaas was sinds 1738 praktiserend geneesheer in Leiden. Vader Adrianus was van 1739 tot zijn dood op 10 december 1749 armbezorger. De zoon bleef ongehuwd en stierf op 4 augustus 1760. R.K. armbezorgers ontvingen op 2 september van dat jaar een legaat van f 1800,- van hem¹⁰¹⁾.

8. *Mr. Johan Adriaan Versijden van Varik*¹⁰²⁾

De vader Mr. Jacob was in 1739 als tweede benaderd voor armmeester. Hij weigerde toen. De zoon, ook advocaat, werd in 1746 armmeester. De vader was geboren in 1685 en woonde in de Nieuwsteeg oostzijde, waar nu het Kamerlingh Onneslaboratorium is. Hij was heer Van Zijl, een buitenplaats. Uit zijn huwelijk op 15 maart 1712 met Cornelia Emonds werd Johan Adriaan in 1713 geboren. Deze werd op zijn 33ste jaar armbezorger. De vader verkreeg in 1729 van keizer Karel VI het recht om de naam van zijn moeder (Varik) bij de zijne te voegen. Tevens verkreeg hij wapenvermeerdering. Hij mocht zijn familiewapen (van sinopel met gouden spreeuw en twee zilveren duiven) vierdelen met dat van Varik. Hoe het precies werd gaat te ver buiten ons onderwerp. Belangrijker is, dat Mr. Jacob zich in zijn verzoekschrift aan de keizer beriep op verwantschap met de bekende familie Assendelft. Hij wees ook op zijn familierelaties met stadsbestuurders van

Rotterdam en ambtsdragers in het Hoogheemraadschap Schieland. Ook hier weer een gegoede familie met relaties onder regenten, dus leden van de gereformeerde kerk.

9. *Mr. Alexander Le Breton van Doeswerff*¹⁰³⁾

Deze zoon van een Haagse koopman studeerde zelf rechten en werd in 1741 op getuigenis van burgemeester Mr. Jan van Teylingen poorter van Leiden. Zijn moeder was een Antwerpse. Mr. Alexander bleef ongehuwd en leefde als rentenier van de opbrengst van zijn talrijke landgoederen.

Hij werd in 1739 als zesde gevraagd voor een functie in het armbestuur, maar weigerde toen. Hij trad weinig op de voorgrond en bestuurde alleen enkele hofjes. Later werd hij kerkmeester en trad in 1763 als zodanig op de voorgrond. Hij onderhandelde toen over de recognitie voor de schout¹⁰⁴⁾. Hij was ook een groot weldoener en hij liet vorstelijke legaten na bij zijn dood op 15 maart 1775. Het register van de collaterale successie geeft zijn vermogen aan op f 285.036:19:8.

Er ging een legaat van f 30.000,- naar de R.K. armen te Leiden, maar ook f 3000,- naar het Nederduits wees- en armkinderhuis, benevens f 3000,- naar het waalse wees- en armkinderhuis¹⁰⁵⁾. Voorwaar een ruimdenkend mens. Ook werd nog f 2000,- vermaakt aan het op te richten oudemannen- en vrouwenhuis of generale minnehuis te Leiden.

Behalve een legaat aan gravin d'Oultremont, de kleindochter van Pieter Tjarck, zijn petekind, ging ook een legaat naar een zekere Ds. Joannes van Spaan, predikant te 's-Gravenhage. Alle leengoederen, waaronder het huis Ter Chijs bij Zoeterwoude aan de Vliet, kwamen aan zijn nicht, de vrouw van Jacob Doom, secretaris van Schiedam.

De inventaris van de nalatenschap, beschreven door notaris Josué l'Ange, beslaat 217 bladzijden. Mr. Alexander had zeer veel kunstvoorwerpen. Aan schilderijen bezat hij: drie stukken van Jan Steen, verder werk van Lucas van Leyden, Adriaan van Ostade, Pieter de Hoogh, Jan van Goyen, Carel de Moor en Philips Wouwerman.

Deze aanzienlijke, zeer rijke Rooms-Katholiek, was zoals blijkt geparenteerd aan gereformeerde stadsfunctionarissen, telde een predikant onder zijn kennissen en liet onder meer geld na aan gereformeerde en waalse weeshuizen.

CONCLUSIE

Aan het eind, ongeveer een eeuw overziende, kan men zeggen dat de Leidse katholieken het wel en wee met de andere burgers van de stad ondergingen. Zij leden onder de achteruitgang van de stad, maar niet meer dan de anderen.

Het stadsbestuur was voorzichtig ten opzichte van hen en Leiden ging bij allerlei verzachtingen van maatregelen zeker niet voorop. Het stadsbestuur volgde de andere steden bij de vragen over admisie en testeervrijheid en het informeerde herhaaldelijk bij de Staten van Holland en bij naburige steden, wat het beste gedaan kon worden.

De jezuiteten werden in Leiden vrijwel het eerst weggestuurd. Verder bemoeiden burgemeesteren en regeerders zich liever niet met interne zaken van de katholieken.

De recognitiegelden waren in Leiden lange tijd exorbitant hoog, maar van invallen en plagerijen was dan ook geen sprake. Soms blijkt een uitzonderingstoestand te bestaan. Nergens anders in Holland bestond namelijk de bepaling dat de rentmeester, die de goederen van de roomse armen beheerde, gereformeerd moest zijn. Maar de Leidse katholieken hebben zeker geen slechte rentmeesters gehad in Mr. Karel Crucius en Mr. Jacob Johan Verhooff. Opvallend is verder de rijkdom van de (oud)katholieke kerk op de Hooigracht.

De achttiende eeuw blijkt wel een kenteringstijd te zijn. Toch blijven burgemeesteren ook dan terughoudend in de kwestie van de armenzorg, de armenbakkerijen en de wezen. Vooral wat het laatste betreft, komt de toestemming een R.K. weeshuis op te richten later dan elders. Hier kan de houding van het hervormde wees- en armkinderhuis een rol gespeeld hebben. Of de arme katholieken het minder hadden dan de gereformeerde armen, valt moeilijk te zeggen. Het Huyssittenuys had wel meer mogelijkheden, maar de eigen fondsen van de R.K. moeten ook aanzienlijk zijn geweest.

De rijke roomsen maken niet de indruk tweederangsburgers te zijn. Integendeel, een man als Nicolaas Tjarck behoort tot de notabelen van de stad. Van de middengroep is weinig bekend en deze valt ook in dit kader buiten onze kennis. Armen waren er veel, maar dat geldt voor alle gezindten. De armen werden echter niet door hun geloofsgenoten in de steek gelaten, al is de wijze waarop de sociale controle in de groep werd uitgeoefend, voor

moderne historici moeilijk verteerbaar.

Opvallend is tenslotte de geringe rol van de R.K. geestelijkheid in een tijd waarin die rol kerkelijk toch groot geweest moet zijn. Vrijwel alle verzoeken worden door rijke leken aan het stadsbestuur overgebracht, omdat men natuurlijk wel weet hoe geestelijken op stadsbestuurders kunnen werken als rode lappen op stieren. De enige geestelijke die zelf regelmatig aan het stadsbestuur schrijft, is Van Heussen. Hij krijgt zelden antwoord.

Toch is men geneigd te geloven, dat de heren kerk- en armmeeesters niet zo veel behoefte hebben aan geestelijke voorgedij. Zij nemen bijvoorbeeld in de statuten van het R.K. weeshuis op, dat generlei kerkelijke supervisie wordt erkend.

De R.K. armenzorg maakt een zeer zelfstandige indruk en is meer Nederlands dan Rooms.

Wat moet nu de eindconclusie zijn?

Misschien deze. De rooms-katholieken van Leiden leefden weliswaar onder voorgedij van het stadsbestuur, maar hun positie was redelijk en verbeterde in de achttiende eeuw sterk. Zij werden echter financieel benadeeld door de hoge recognitiegelden en door het feit, dat ze geen eigen armenbakkerijen mochten hebben.

Hun maatschappelijke positie verschilde verder niet van die van de andere Leidenaars.

-0-0-0-0-0-0-0-0-0-0-

NOTEN

- 1) N.W. Posthumus, *Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie* deel III, Den Haag 1939, p. 882.
- 2) *Op.cit.* p. 907, 909, + Blok III, p. 199.
- 3) *Op.cit.* p. 946.
- 4) *Op.cit.* p. 950.
- 5) *Op.cit.* p. 956-960.
- 6) *Op.cit.* p. 966.
- 7) *Op.cit.* p. 979, 980.
- 8) *Op.cit.* p. 1038.
- 9) *Op.cit.* p. 1096. P.J. Blok geeft andere getallen, zie *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, Blok III, Leiden 1916, p. 204.
- 10) Secretariearchief 2281, Gemeentearchief Leiden.
- 11) *Op.cit.* 2280.
- 12) Kaart in F. van Mieris, *Beschrijving der stad Leyden*, deel I teg. p. 6, Leiden 1762.
- 13) Secretariearchief 2281, Gemeentearchief Leiden.
- 14) L.J. Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland*, Elsevieruitgave deel II, Amsterdam 1964, p. 349-353 e.v.
- 15) *Groot Plakkaatboek I*, 1592 e.v.
- 16) Secretariearchief 2281, Gemeentearchief Leiden; en C.W. van Voorst van Beest, *De Katholieke Armeazorg te Rotterdam in 17de en 18de eeuw*, diss. Leiden, 's-Gravenhage 1955, p. 26-36.
- 17) Secretariearchief 2277, blad 9, Gemeentearchief Leiden.
- 18) *Op.cit.* blad 18.
- 19) Secretariearchief 2283, Gemeentearchief Leiden.
- 20) *Op.cit.* 2277, blad 14.
- 21) *Op.cit.* 2277, bladen 15, 16, 17.
- 22) *Op.cit.* 2277, blad 19.
- 23) *Op.cit.* bladen 21, 22.
- 24) *Groot Plakkaatboek V*, 565.
- 25) Secretariearchief 2277, blad 24, Gemeentearchief Leiden.
- 26) *Op.cit.* blad 25.
- 27) *Op.cit.* blad 26.
- 28) *Memoriael I*.
- 29) Secretariearchief 2278: 6 mei 1751, Gemeentearchief Leiden.
- 30) B.A. van Kleef, *Geschiedenis van de oud-katholieke kerk van Nederland*, Assen 1953, p. 88 e.v., p. 110-226.

- 31) Secretariearchief 2283, Gemeentearchief Leiden.
- 32) Op.cit. 2277, bundel 23.
- 33) Op.cit. 2277, bundel 23 en 28.
- 34) Op.cit. 2278, 156 (1746).
- 35) Op.cit. 2277, blad. 5.
- 36) Op.cit. 2278, bladen 2 en 3.
- 37) Op.cit. 2278 en 2279 in twee gebonden delen lopend tot 1794.
- 38) Op.cit. 2278, verder aangeduid als register, p. 23.
- 39) Op.cit. p. 138-140.
- 40) Op.cit. p. 141.
- 41) Op.cit. p. 24.
- 42) Op.cit. p. 74.
- 43) Op.cit. p. 99.
- 44) Op.cit. Geen bladzijdeaanduiding, zie datum.
- 45) Op.cit. p. 100.
- 46) Op.cit. p. 130, 131, 134, 136, 137.
- 47) Op.cit. p. 25.
- 48) Op.cit. p. 30. Bij C.W. van Voorst van Beest nog meer steden, Noordwijk, Lisse, Medemblik en Dordrecht.
- 49) Op.cit. p. 56-60.
- 50) Op.cit. p. 64.
- 51) Op.cit. p. 75-77, 79-82, 108, 117-122.
- 52) Groot Plakkaatboek V, 1117 e.v.
- 53) Secretariearchief 2278, Gemeentearchief, register, p. 33.
- 54) Op.cit. p. 36-47.
- 55) Op.cit. p. 47.
- 56) Register collaterale successie, Rechterlijk archief L 14:210, 356-366.
- 57) Memoriaal wegens de collecten tot vrijheyt van de Roomsche religie binnen Leyden 1739-1786 en op.cit. register, p. 156.
- 58) S. Groenveld, Geef van uw haaf een milde gaaf ons arme weesen, uit: Daar de Orangieappel in de gevel staat, Amsterdam 1975, p. 34 en noot 63.
- 59) Op.cit. Register, p. 27-30.
- 60) Op.cit. Register, p. 35, 128 en 129, + Comparitieboek 647.
- 61) Op.cit. p. 71.
- 62) Op.cit. p. 74.
- 63) Op.cit. p. 86.
- 64) Op.cit. p. 94-96.
- 65) Op.cit. p. 98.

- 66) Op.cit. p. 107.
- 67) Op.cit. p. 109.
- 68) Op.cit. p. 111-117.
- 69) Op.cit. p. 141, 157.
- 70) Op.cit. p. 60, 62.
- 71) Memoriaal van de effecten aankomende de Roomsche armen, mitsgaders van de obligaties vanaf 1740.
- 72) Boek der Rekeningh van de Roomsche catholieke armen 1743-1777.
- 73) Op.cit. Register, p. 150, 152, 154 en op datum 14-11-48 en 25-9-50.
- 74) Comparitieboek 117, 118.
- 75) Op.cit. Register, p. 84, comparitieboek 78 en 156.
- 76) Comparitieboek 157, 158 en op.cit. Register, p. 86-92.
- 77) Op.cit. register, p. 144-145.
- 78) A.G. Hessels, Gedenkschrift honderdvijftigjarig bestaan der instelling R.C. armen, Leiden 1889, p. 19.
- 79) Comparitieboek 77, 78, 157 e.v.
- 80) Naamlijst van alle Roomsche catholieke familien 1738-1765 (alle arme families die alimentatie genoten).
- 81) Memoriaal van de Huysbezoeking 1739-1746.
- 82) Paaschlijste, of armen verzuimd hebben hun Paschen te houden 1739-1749; Lijste van de Roomsche armen 1739-1744 en Comparitieboeken.
- 83) Comparitieboek 39, 40, 73.
- 84) Op.cit. register, p. 75-77.
- 85) Op.cit. p. 25.
- 86) A.G. Hessels, Gedenkschrift honderdvijftigjarig bestaan der instelling R.C. armen, Leiden 1889, p. 15.
- 87) Op.cit. p. 22.
- 88) Rechterlijk archief Leiden 14:210, p. 514-522.
- 89) N.N.B.W. X:1005.
- 90) Op.cit. register, p. 93.
- 91) Op.cit. p. 152; + Memoriaal van de effecten aankomende de Roomsche armen, mitsgaders van de obligaties vanaf 1740, p. 118 en 120.
- 92) A.G. Hessels, op.cit., p. 22, 23.
- 93) Leids jaarboekje 1971: 143-172 = art. A.M. Hulzenberg, Middelburg te Lisse, vooral 148 e.v.
- 94) Op.cit. register, p. 144.
- 95) Ned. Adelsboek 10: 1912, p. 301, 302.
- 96) A.G. Hessels, op.cit., p. 24.
- 97) Archief schutterij inventarisnr. 19; notitie 18-3-32.
- 98) Op.cit. inventarisnr. 65.

- 99) Comparitieboek 1748, p. 283-286.
- 100) Nederlandsche Leeuw 1936.
- 101) A.G. Hessels, op.cit., p. 19.
- 102) Nederlandsche Leeuw 18: 1900, p. 202-205.
- 103) H.A. Höweler in Leids jaarboekje 1965, p. 106-114.
- 104) Memoriaal effecten 21 en Kroniek 1939, p. 12, copie constituerende vergadering.
- 105) Behalve H.A. Höweler ook A.G. Hessels, p. 24.

BRONNEN

A. GESCHREVEN BRONNEN

Gemeentearchief Leiden

- Archief secretarie II 2277 t/m 2285 niet geïnventariseerd.
- Rechterlijk archief: register collaterale successie.
- Archief schutterij.

Archief Roomsche catholieke armbezorgers en kerkmeesters, zich bevindend St. Jacobsgracht 1 Leiden (niet geïnventariseerd)

- Memoriaal wegens de collecten tot vrijheijt van de Roomsche religie binnen Leyden 1739-1786.
- Paaschlijste, of armen verzuimd hebben hun Paschen te houden 1739-1749.
- Naamlijst van alle Roomsche catholieke familien 1738-1765 (alle arme families die alimentatie genoten).
- Lijste van de Roomsche armen 1739-1744.
- Memoriaal van de Huysbezoeking 1739-1746.
- Boek der Rekeningh van de Roomsche catholieke armen 1743-1777.
- Familieboek van de wees en houwkinderen en oude menschen aangeslagen 1738-1794.
- Comparitieboeken vanaf 1739.
- Memoriaal van de effecten aankommende de Roomsche armen, mitsgaders van de obligaties vanaf 1740.

B. GEDRUKTE BRONNEN

- Groot Plakkaatboek I.

C. LITTERATUUR

- P.J. Blok, Geschiedenis eener Hollandsche stad, deel III, Leiden 1916.
- Thijmon Boey, Woorden-Tolk of verklaring van onduitsche woorden, 's-Graavenhage 1773.
- J.D. Frenay, Aanteekeningen betreffende de Leydsche pastoors sedert de "Hervorming" tot aan de "Herstelling" 1557-1857, Leiden z.j.
- S. Groenveid, Geef van uw haaf een milde gaaf ons arme weesen, uit: Daar de Orangieappel in de gevel staat, Amsterdam 1975.

- A.G. Hesseis, Gedenkschrift honderdvijftigjarig bestaan der instelling R.C. armen, Leiden 1889.
- B.A. van Kleef, Geschiedenis van de oud-katholieke kerk van Nederland, Assen 1953.
- Kroniek Rooms-Katholiek Parochiaal Armbestuur, Leiden 1939.
- Leids jaarboekje 1965 en 1971.
- F. van Mieris, Beschrijving der stad Leyden deel I, Leiden 1762.
- Nederlandsch Adelsboek.
- De Nederlandsche Leeuw.
- Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.
- P. Polman, Katholiek Nederland in de achttiende eeuw, 3 delen, Hilversum 1968.
- N.W. Posthumus, Geschiedenis van de Leidse Lakenindustrie deel III, Den Haag 1939.
- L.J. Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland, Elsevieruitgave deel 2, 3 en 4, Amsterdam 1964.
- C.W. van Voorst van Beest, De Katholieke Armenzorg te Rotterdam in 17de en 18de eeuw, diss. Leiden, 's-Gravenhage 1955.

Memorie op wiens Namen
De Grootste kercken Grond
des Stads Leyden ten gnotte-
colle^{de} behoert staen.

- 1 - De kerck inde Schoolstree
uythoomend' staende oyt
Pietens kerckhoff
- Den Gentmⁿ. Nicolads Van Campen
- 2 - De kerck op den Rijn
op de g. d. v. d. middelen graaf
op
- 3 - Bⁿ. Cornelis Dingjens Van Swanenburgh
1. - De kerck op de Jonggraft
- 4 - Kinderen Van Cornelis Dingjen van
Swanenburgh
- 5 - De kerck op de Gaenlemstradt
op de godh vande g. v. d. h. g.
- Juff. Maria vande volder Wed. Van Zaalⁿ. Nicolads
Van Leenwen
- 4 - De kerck op de Gaenlemstradt
ontrent de bacher stree
- Jan Bouwenz Van Leenwen
- 6 - De kerck op de Gaenlemst
ontrent de Rodstradt Rijn
v. d. f. v. d. g.
- Wesama droog Wed. Jozan Gad
- 3 - De kerck op de Hogewodt
uythoomend' ind' g. d. v. d. h.
- 7 - Kinderen en Erfgenamen Van Zaalⁿ. Juff.
beatrice Van Swanenburgh
- 7 - De kerck op de Leendgraft
ontrent de Rijnstradt
- Goyent Van Roeten

(1)
Extract uyt de Resolutien van de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland, in haar Edele Groot Mog. Vergadering genomen op

Donderdag den 22 April 1751.

BY resolutie gedelibereert zynde op het Rapport den 10 deeser ter Vergadering uitgebragt door de Heeren van de Ridder-schap en verdere haar Edele Groot Mog. Gecommitteerden, in gevolge en tot voldoeninge van haar Edele Groot Mog. Resolutie commissoriaal van den 13 February 1749, met en neevens de Heeren Gecommitteerde Raaden in de beide Quartieren, hebbende geëxamineert de Requeste aan haar Edele Groot Mog. gepresenteert door Balthazar Huydekooper, Bailliuw van den Eilande van Texel, te kennen geevende in substantie, dat hy Suppliant by den aanvang van sijne bedieninge hadde bevonden, dat de Gemeente der Roomsgefinden, die op het voorschreeve Eiland taryk en vermoogende zyn, gewoon zyn geweest aan des Suppliants Voorzaaten *in officio* te betaalen alle drie maanden een honderd guldens, en dat ook van weegens de gemelde Gemeente het selve aan den Suppliant op gelijken voet was aangeboden, met verzoek van sijn protestie, welke de Suppliant geen swaargheid hadde gemaakt aan deselve te accordeeren, mits sig in stilligheid gedragende na het Voorschrift van de Placaaten door haar Edele Groot Mog. van tyd tot tyd gedaan emaneeën, en dat de voorschreeve een honderd guldens alle drie maanden ook aan den Suppliant feedert den jaare 1732 tot in Juny van den jaare 1748 waaren gebragt; dog feedert dien tyd de betaalinge daar van op deese en geene pre-
 texten was geweigert; verzoekende den Suppliant derhalven om reedenen by de Requeste geallegeert, dat haar Edele Groot Mog. aan Kerkmeesteren of Oplieëderen van de Roomsche Kerken op Texel gelieven te gelasten, aan den Suppliant aanstonds te betaalen het geene sy feedert Juny 1748 weegens de voorschreeve recognitie ten agteren zyn, en verder met de betaalinge van deselve recognitie, den ouden voet te continueeren, en by verdere weigering van dien den Suppliant te qualificeeren, om foodanige andere middelen te gebruiken als haar Edele Groot Mog. sullen oordeelen te behooren.

Als meede in gevolge en tot voldoeninge van haar Edele Groot Mog. Resolutie commissoriaal van den 3 Mey 1749 de Requeste van de respectieve Kerkmeesteren van de Roomsche Gemeente te Ryswyk, houdende der selver beswaar over de betaalinge van een somme van tagtig guldens jaarlijks, welke van haar geveert wierd door den Hoofdofficier der Stad Delft voor de vrye oefening van hunne Godsdienst, en verzoekende, om reedenen by de Requeste en in een daar neevens gevoegde Memorie gemeld, dat haar Edele

Aan de Gecommitteerde Raaden in de beide Quartieren te senden om advies de Requesten van den Bailliuw van Texel en van Kerkmeesteren van de Roomsche Gemeente te Ryswyk, raakende de betaalinge der recognitieën door de Roomsche Kerken.

Aan de Steeden stem in staat hebbende gelaaten om by het ontstaan van differenzen daar over, daar ontrent te disponneeren.

En Resolutie hoe te handelen met Requesten dat subjectraakende, die in de verdere Steeden of op het platte Land t'huis hooren.

Groot

(2)

Groot Mog. de Supplianten van de voorschreeve betaalinge gelieven te ontheffen:

Is goedgevonden en verstaan, dat de voorschreeve twee Requesten sullen werden gesteld in handen van de Heeren Gecommitteerde Raaden in de beide Quartieren, om deselve te examineeren, en, na verhoor van de voorschreeve respectieve Officieren en van de Kerkmeesteren of Opsinders der voorschreeve Roomsche Gemeentens, daar op aan haar Edele Groot Mog. te dienen van der selver consideratien en advis.

Dat wyders sal worden vastgesteld, soo als vastgesteld word by deese, dat, wanneer in de respective Steeden, Leeden van haar Edele Groot Mog. Vergadering, den Hage daar by genoomen, tusschen den Officier en Kerkmeesteren of Opsinders der Roomsche Gemeentens, over de betaalinge der gewoone recognitien aan de Officieren, different soude moogen ontstaan, aan Burgermeesteren van deselve Steeden sal worden gelaaten, soo als gelaaten word by deese, om, na verhoor van den Officier en van Kerkmeesteren of Opsinders voorschreeve, dien aangaande te disponeeren en soodanige ordre te stellen als sy sullen oordeelen te behooren; en dat, met opsigt tot de differenten welke over de voorschreeve recognitien tusschen de Officieren en Kerkmeesteren of Opsinders der Roomsche Gemeentens in de verdere Steeden deeser Provincie en op het platte Land in het vervolg soude moogen voorkoomen, de Requesten, welke daar over aan haar Edele Groot Mog. sullen worden gepresenteert, meede sullen worden gesteld in handen van de Heeren Gecommitteerde Raaden in de beide Quartieren, om deselve te examineeren, en na verhoor van den Officier en Kerkmeesteren of Opsinders, aan haar Edele Groot daar op te dienen van der selver consideratien en advis.

En sal hier van Extraet worden gefonden aan Burgermeesteren en Regeerders van de respective Steeden, Leeden van haar Edele Groot Mog. Vergadering, den Hage daar by genoomen, mitsgaders aan de Heeren Gecommitteerde Raaden in de beide Quartieren, om te strekken tot der selver narigt.

Accordeert met de voorz. Resolutien.

127

Pomary uet op de Men ⁵ Moonthje Amble ¹²⁷ ~~van Noypt te daer~~

8 January 1737: 1^o buck op 12 huylfhanden: 1 buck 12 buck
 5 brood 1^o huylfhande: $\frac{72}{5}$
 15 wecke ————— $\frac{18}{1}$
 $\frac{360}{5}$ brood's weck
 in tacht el ————— $\frac{1080}{360}$ brood —
 op 12 brood de rak is het nuar 60 brood ondr alf $2\frac{1}{2}$ laft

his was byverdeget: 1^o huylhand 8 kon luff $\frac{12}{8}$
 nachte te ramy $\frac{1}{96}$ kon luff

1730:

10 Nov: 1737: gelyke pennisse gegeven
 5 May 1738: gelyc geveend deere pennisse met deere te
 extendieren: alf tot de 4 Wint. maanden

voor 1739: $\frac{1740}{1739}$ Selyne gepacht wt alf veng:

				1740: 10 laft
1740:	1740:	27 Nov:	10 laft on Rogge:	1741: 16 laft
	1741:	8 Apr: 1741:	10 laft & rogge 2 karre	
1741:	1740:	20 Oct: 1741:	10 laft & rogge: 1 karre	
1742:	1742:	1 ^o Oct:	10 laft rogge: 1 laft karre	1742: 16 laft on
1743:	1743:	11 May:	12 laft & rogge	1743: 26 laft on
	1743:	25 Nov:	12 laft on Rogge: 2 karre	
1744:	1744:	10 Marz:	10 laft & rogge 1 laft karre	1744: 10 laft & rogge
	1744:	5 Oct:	10 $\frac{1}{2}$ ————— 1 $\frac{1}{2}$ —————	
1745:	1745:	25 ^o Oct:	10 $\frac{1}{2}$ ————— 1 $\frac{1}{2}$ —————	1744: 10
	1745:	7 Aug:	10 $\frac{1}{2}$ ————— 1 $\frac{1}{2}$ —————	

1746: 31 Januari 1746: --- 10 L. Rogge: 1 Tare:
 7 Junij 1746: --- 10 L. Rogge: 1 Tare

1747: 3 Januari 1747: --- 8 L. Rogge: 1 Tare.
 30 Junij 1747: --- 10 L. Rogge: 1 Tare

1750: 17 Junij 1750: --- 10 L. Rogge: 2 Tare

1751: 10 Januari 1751: --- 15 L. Rogge: 3 L. Tare:

1752: 5 April 1752: --- 14 = 15 L. Rogge: 1 L. Tare

1752: 27 Octobr 1752: --- 12: last Rogge:

1754: 10 Aug. 1754: --- 12 last Rogge

1754: 11 Julij 1754: --- 15 last Rogge

1755: 5 Novbr 1755: --- 15 last Rogge a 1 last Tare

1757: 4 Novbr 1757: --- 15 last Rogge a 1 last Tare:

1758: 5 Novbr 1758: --- 15 last Rogge a 3 last Tare

1759: 2 maart 1759: --- 15 last Rogge a 3 last Tare

1760: 30 Decbr 1760: --- 15 last Rogge a 3 last Tare

1761: 9 maart 1761: --- 15 last Rogge a 2 last Tare

1762: 7 Novbr 1762: --- 15 last Rogge a 1 a 2 last Tare

1763: 8 Novbr 1763: --- 15 last Rogge a 2 last Tare

1766: 21 Octobr 1766: --- 15 last Rogge a 2 a 3 last Tare

1767: 21 Decbr 1767: --- 15 last Rogge: 1 a 2 a 3 last Tare

1767: 16 Julij 1767: --- 15 a 16 last Rogge: 3 a 4 last Tare

1769: 3 maart 1769: --- 15 a 16 L. Rogge: 3 a 4 last Tare

1770: 10 Decbr 1770: --- 15 a 16 L. Rogge 3 a 4 last Tare

1771: 10 Decbr 1771: --- 15 a 16 L. Rogge: 3 a 4 last Tare

1772: 10 Decbr 1772: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1773: 30 maart 1773: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1774: 30 maart 1774: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1775: 31 Octobr 1775: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1776: 31 Octobr 1776: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1777: 24 Octobr 1777: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1778: 19 Decbr 1778: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1779: 12 maart 1779: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1780: 16 maart 1780: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1781: 28 maart 1781: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1782: 22 Decbr 1782: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1783: 10 Decbr 1783: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

1784: 20 Octobr 1784: --- 15 a 16 L. Rogge a 3 a 4 last Tare

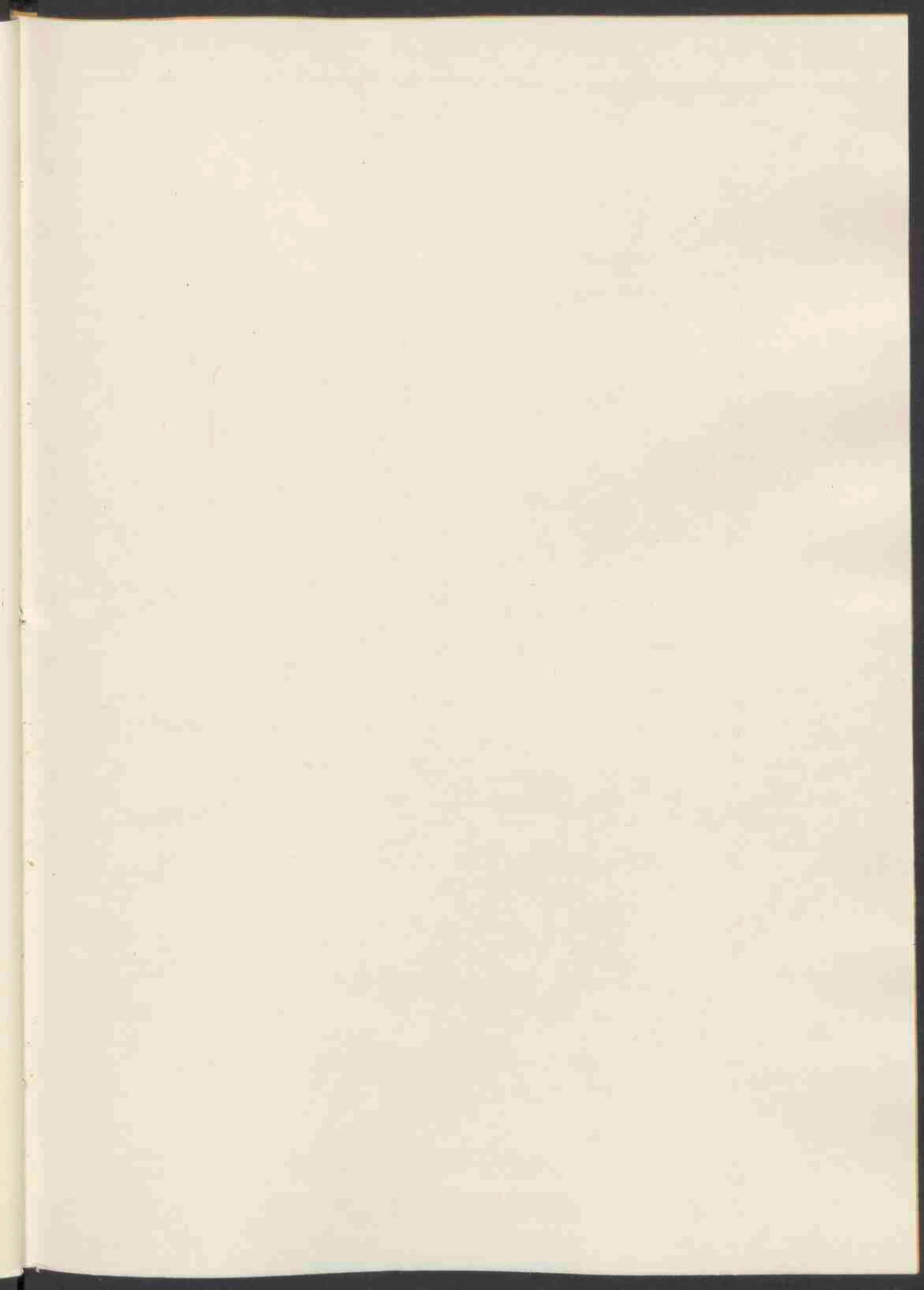
De waden geleverd by de Di. De waden van den Dier groot
 vlaggede aucter in dit Register gevonden

I N H O U D

	blz.
INLEIDING	3
I LEIDEN EIND ZEVENTIENDE, BEGIN ACHTTIENDE EEUW	4
1. <i>Positie van de stad</i>	4
2. <i>De R.K. in Leiden, hun kerken</i>	5
II DE GELDENDE PLAKKATEN EN RESOLUTIES EN DE WERKING ERVAN TE LEIDEN	7
1. <i>Plakkaat van de Staten van Holland van 4 mei 1655</i>	7
2. <i>Plakkaat van de Staten van Holland van 17 augustus 1702</i>	8
3. <i>De resolutie tot herstelling van de rust onder de paus- gezinden in deze provincie, 18 februari 1708</i>	10
4. <i>De recognitiepraktijk in Leiden</i>	11
III DE VERHOUDING TUSSEN DE ROOMS-KATHOLIEKEN ONDERLING EN HUN VERHOUDING TOT DE STADSREGERING	12
IV VERANDERENDE GEEST IN DE ACHTTIENDE EEUW	14
1. <i>De admissie</i>	15
2. <i>De pauselijke bullen</i>	16
3. <i>De testeervrijheid</i>	17
4. <i>De collaterale successie</i>	20
V DE ROOMS-KATHOLIEKE ARMEN IN LEIDEN	22
1. <i>Toestand tot 1737</i>	22
2. <i>De roomse armbezorgers aan het werk</i>	23
3. <i>De bezittingen der Rooms-Katholieke armen</i>	26
4. <i>De bedeelden</i>	28
VI DE RIJKE ROOMSEN	32
1. <i>Dr. Willem Hendrik Bugge van Ringh</i>	32
2. <i>Dr. Gerardus van Swieten</i>	33
3. en 4. <i>De broers Mr. Nicolaas Tjarck en Mr. Pieter Tjarck</i>	34
5. <i>Johan van Bommel</i>	36
6. <i>Theodorus Kerkman</i>	36
7. <i>Adrianus van Brienem</i>	37
8. <i>Mr. Johan Adriaan Versijden van Varik</i>	37
9. <i>Mr. Alexander Le Breton van Doeswerff</i>	38
CONCLUSIE	40

I N H O U D (vervolg)

NOTEN	blz.
	41
BRONNEN EN LITTERATUUR	45
BIJGEVOEGD 4 BIJLAGEN	



LIST OF CONTENTS

INTRODUCTION	1
CHAPTER I	10
CHAPTER II	25
CHAPTER III	40
CHAPTER IV	55
CHAPTER V	70
CHAPTER VI	85
CHAPTER VII	100
CHAPTER VIII	115
CHAPTER IX	130
CHAPTER X	145
CHAPTER XI	160
CHAPTER XII	175
CHAPTER XIII	190
CHAPTER XIV	205
CHAPTER XV	220
CHAPTER XVI	235
CHAPTER XVII	250
CHAPTER XVIII	265
CHAPTER XIX	280
CHAPTER XX	295
CHAPTER XXI	310
CHAPTER XXII	325
CHAPTER XXIII	340
CHAPTER XXIV	355
CHAPTER XXV	370
CHAPTER XXVI	385
CHAPTER XXVII	400
CHAPTER XXVIII	415
CHAPTER XXIX	430
CHAPTER XXX	445
CHAPTER XXXI	460
CHAPTER XXXII	475
CHAPTER XXXIII	490
CHAPTER XXXIV	505
CHAPTER XXXV	520
CHAPTER XXXVI	535
CHAPTER XXXVII	550
CHAPTER XXXVIII	565
CHAPTER XXXIX	580
CHAPTER XL	595
CHAPTER XLI	610
CHAPTER XLII	625
CHAPTER XLIII	640
CHAPTER XLIV	655
CHAPTER XLV	670
CHAPTER XLVI	685
CHAPTER XLVII	700
CHAPTER XLVIII	715
CHAPTER XLIX	730
CHAPTER L	745

